

Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen:
Anadolu Arkeolojisi
Üzerine Yeni Araştırmalar

Editör
HAKAN YILMAZ

BİDGE Yayınları

Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi
Üzerine Yeni Araştırmalar

Editör: Doç. Dr. Hakan YILMAZ

ISBN: 978-625-372-110-7

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2023

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Bidge yayınlarından çıkartılan Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar isimli kitabın Anadolu arkeolojisi açısından önemli bir referans görevi göreceğini düşünmekteyim.

Bu kitap ülkemizde Protohistorya ve Önasya Arkeolojisinin inceleme alanı içerisinde yer alan Tunç ve Demir Çağ'larına tarihlenen arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen verilerin multidisipliner ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesidir.

Kitabın I. Bölümünde Sayın Yılmaz ve arkadaşların “*İremir Höyük Erken Transkafkasya Dönemi Kemik Aletler*” adlı çalışma; birbirlerine çok yakın disiplinler olan Antropoloji-Arkeoloji bilim dalları ortak çalışması neticesinde konuya farklı bakış açılarının sentezi yer almaktadır. Öncelikle bu çalışmada bu iki bilim dalları arasındaki ilişkiyi kuran bazı ortak çalışma alanları görülmektedir. Özellikle kemik aletlerin maddi kültürün ve mekânsal ilişkilerin antropolojik çalışmalarla kültürel etkileşimi değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu araştırma ile antropolojinin arkeolojinin fiili pratiğindeki uygulamaları da değerlendirmiştir. Geçmişte yaşamış toplumlarla ilgili gerçek bilgilere ulaşılabilmesi için antropoloji ve arkeoloji disiplinlerinin sahada ve akademik alanda mutlaka bir arada çalışması gerektiği ve ancak multidisipliner çalışmalar ile kazılarla açığa çıkarılan arkeolojik kalıntılar tam ve doğru bir biçimde değerlendirilebileceği bilinmektedir. İremir Höyüğün maddi kalıntılarının Antropolojik ve Arkeolojik veri ve yaklaşımlarla açıklandığı bu araştırma ile geçmiş insanların ve onların yaşam biçimlerinin tekrar kurgulanması ve yorumlanması konusunda ilgili araştırmacıları ilham vereceğini düşünülmektedir.

Arkeolojinin sanatla olan ilişkisi çok çeşitli ve farklı nüanslar göstermekle beraber aynı zamanda paralel bir gelişim tarihine sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim II. Bölümde Sayın Albasan'ın "*Etrüsk Duvar Resimlerinde Doğa ve Av Teması*" kaleme aldığı yazısında arkeolojinin sanat sürecini nasıl beraber paylaştığını ve aralarındaki ilişkinin nasıl farklı olduğunu görebilmekteyiz. Özellikle Sayın Albasan'ın yazısı arkeolojinin içinden ortaya çıkan arkeolojinin sanatla tezahürlerini belirli sınırlar içerisinde değerlendirmiştir. Bu çalışma arkeoloji ve sanattaki en güçlü ana tema olan teori ve pratiği çeşitli yönlerle bir araya getiren ve geçmişimizi anlamamızı sağlayan sanatla arkeolojik etkileşimini yorumlayan bir araştırmadır.

Arkeoloji bilimi geçmişin mirasının korumak için devlet ve özel sektörün çeşitli kuruluşları ile işbirliği içerisinde. Bu durumu III. Bölümdeki Sayın Kapuci'nin "*Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ'a Tarihli Depolama Sistemleri Üzerine Bir Analiz*" başlıklı çalışmada açık şekilde görmektedir. Geçmiş öğrenmek istiyorsanız bu çalışma tam da bu durumu ele almaktadır. Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ Depolama Sistemleri üzerine yapılan bu araştırma arkeolojik kazıların geçmiş toplumların geride bıraktığı maddi kalıntılardan nasıl yorumlandığını göstermiştir. Ayrıca bu araştırma arkeolojik bilginin analiz edilmesi, yönetilmesi ve maddi kalıntıların korunması uygulamalarını ele alması açısından değerli bir çalışmadır.

Son olarak IV. Bölümde Sayın Kavak'ın "*Tarih Öncesi ve Tarihi Çağlarda Maraş*" başlıklı araştırması yer almaktadır. Arkeologların saha çalışmalarında elde ettikleri verileri çeşitli araçlar aracılığıyla yönlendirirler. Bu tür araçlar içerisinde çeşitli ilkeler ve standartlar yer almaktadır. Özellikle arkeoloji bölgesel ve yerel düzeyde geçmiş insan davranış ilişkisini değerlendirmede diğer disiplinlere göre daha ayrıcalıklıdır. Bu çalışma işte tam bu anlamda Kahramanmaraş ilimizin arkeolojik saha çalışmalarında elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve daha fazla ne yapılması gerektiği konusunda önerilerin sunulduğu önemli bir çalışmadır.

Bu kitabın oluşmasında katkısı bulunan BİDGE Yayınlarına ve çalışanlarına, kitabın oluşmasında yayın desteği sağlayan değerli araştırmacılara teşekkür ederiz.

Unutmayalım,

“İnsanın geçmişini daha bütüncül bir bakış açısıyla anlamak için mutlaka Antropoloji ve Arkeolojiyi okuyun”.

Editor

Doç. Dr. Hakan YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	6
İremir Höyük Erken Transkafkasya Dönemi Kemik Aletler	8
Hanıfı BİBER	8
Hakan YILMAZ	8
Rafet ÇAVUŞOĞLU	8
Sabahattin ERDOĞAN	8
Sinan KILIÇ	8

Etrüsk Duvar Resimlerinde Doğa ve Av Teması.....	51
Işık ALBASAN	51
Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ 3’e Tarihli Depolama Sistemleri Üzerine Bir Analiz	75
Asuman KAPUCI.....	75
Tarih Öncesi ve Tarihi Çağlarda Maraş.....	95
Abdulhamit KAVAK	95

BÖLÜM I

İremir Höyük Erken Transkafkasya Dönemi Kemik Aletler

Hanifi BİBER¹

Hakan YILMAZ²

Rafet ÇAVUŞOĞLU³

Sabahattin ERDOĞAN⁴

Sinan KILIÇ⁵

Giriş

Organik aletler üzerine yapılan çalışmalarda büyük ölçüde fosil olarak en çok korunan hammadde sert dokulara sahip olan kemik ve dişlerdir. Geleneksel olarak kemik alet çalışmalarında

¹ Doç. Dr., hbiber@vyu.edu.tr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüs, 65080 Van Türkiye. Orcid:0000-0003-3719-4120,

² Doç. Dr., hakanyilmaz@vyu.edu.tr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüs, 65080 Van Türkiye. Orcid:0000-0002-2399-5085

³ Prof. Dr., rcavusoglu@vyu.edu.tr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüs, 65080 Van Türkiye. Orcid:0000-0002-0049-902X

⁴ Doç. Dr., sabahattinerdogan@vyu.edu.tr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüs, 65080 Van Türkiye. Orcid: 0000-0002-1957-0279

⁵ Dr.Öğr.Üyesi, sinankilic@vyu.edu.tr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüs, 65080 Van Türkiye. Orcid: 0000-0003-3424-4081

insanların yaşam tarzlarını ve aletlerini evrimsel değişimini anlamak için anatomik özelliklerden yararlanarak boyut ve şekillerindeki varyasyonlarının yardımıyla analiz edilir. Kemikler, taş ve çanak çömlek buluntulardan sonra arkeolojik kazılarda en çok karşılaşılan malzemelerdir. Kemikler bileşimi ve yapısı gereği hayvanların anatomik ve fizyolojik özelliklerini, beslenme alışkanlıklarını, yaşlarını, patolojilerini ve genetik özellikleriyle bilgi sağlayan parçalardır (Goffer, 2007). Kemik aletler eski çağlardan itibaren çeşitli insan toplulukları ve kültürleri tarafından üretilen ve kullanılan en eski aletler arasında sayılmaktadır. Dolayısıyla kemikler taşlara göre daha yumuşak, daha dayanıklı ve daha esnek bir malzemedir; güç, esneklik ve keskinlik bakımında alet imalatı için en uygun malzemedir. İğnelerin ve sivri uçlu diğer aletlerin deri, ahşap ve benzerleri gibi malzemeyi işlerken burulma gerilimi altında kırılma olasılığı, taştan yapılmış benzer aletler göre daha azdır. Ancak taş, özellikle obsidiyen gibi camsı malzemeler daha keskin kenalara sahiptir ve, bu da onu kesme aletleri için tercih edilen bir malzeme haline getirmektedir (Delson & ark., 2000).

En eski kemik aletler her kıtada çok fazla tartışmaya konu olmuştur. Bu nedenle, kemik aletlerin dünya çapında dağılımı ve çoğu kıtanın arkeolojik araştırmalarında oldukça erken zamanlarda ortaya çıktığı görölmektedir. Kemik aletler Alt Paleolitik Çağ'dan bu yana arkeolojik kayıtlarda belgelenmiş ve tarih öncesi toplulukların ekonomik, kültürel ve teknolojik faaliyetleri hakkında bilgiler sağladıkları için tarih öncesi toplulukların incelenmesinde en önemli eser kategorilerinden biri olmuştur (Arampatzis, 2023).

Aslında kemik aletler organik aletlerdir. Organik aletler arasında değerlendirilen kemik aletler genellikle hayvan kemiklerinden, boynuzlarından ve dişlerinden yapılan, toplumların amaçları doğrultusunda kesme, kazıma, delme ve dikme gibi çeşitli işler için üretilen ayrıca savunma ve avlanma için de kullanılan eserlerin tümünün genel adı olarak bilinirler. Kemik aletler Paleolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar kullanım gören nadir objeler olarak kültürel ve teknolojik evrimimizin önemli bir yönünü göstermektedirler; özellikle Paleolitik Çağ insan türlerinin

yaratıcılığı ve becerikliliği hakkında fikir veren eserler içerisinde değerlendirirler.

Bilindiği üzere en erken kemik alet örnekleri 1,7-1,4 milyon yıl önceye tarihlenen Tanzanya Olduvai Gorge kazı sahasında rastlanmıştır (Sancak & ark., 2023). Ancak Doğu Afrika'daki antropolojik araştırmalar bölgedeki en eski taş ve kemik aletlerin ~2,3~1,8 milyon yıl öncesine ait olabileceğini göstermiştir (Batt, 2023). Bilinen en erken bız kalıntısı ise 75.000 yıl önceye tarihlenmiş ve Güney Afrika'daki Blombos Mağara'sında bulunmuştur (Delson & ark., 2000; Henshilwood & ark., 2004; LeMoine, 2007). En erken delikli iğnelerin tarihi ise Batı Avrupa Solutriyen endüstrisi yerleşimlerinde ele geçmiştir ve günümüzden 20 bin yıl önceye tarihlenmiştir (Stone, 2009).

Kemik alet üretiminde en sık tercih edilen hayvan kemiklerdir ve Paleolitik Çağ ile birlikte büyük ve orta boyutlu memelilerin uzun kemikleridir (Delson & ark., 2000). Paleolitik dönemden itibaren bu aletlerin çeşitli işlerde hem birincil araç hem de ikincil araç olarak kullanıldığı (Choyke, 2016) etnoarkeolojik araştırmalarda (Sancak & ark., 2023), etnografik ve deneysel çalışmalarda (Isaakidou, 2017) açıklanmıştır. Ancak son yıllarda işlenmiş kemik alet çalışmalarında karakterize eden dinamizme rağmen, işlenmiş kemik aletlerin bilgilendirici potansiyelinin günümüzde birçok arkeolog tarafından hala büyük ölçüde göz ardı edilmesi talihsiz bir durumdur. Fransa gibi ülkelerde kemik alet çalışmalarının daha uzun bir geçmişi bulunduğu arkeolojik çalışmalarda görülmektedir ve arkeolojik çalışmalarla çok daha fazla bütünleşmiştir, ancak dünya çapındaki bir perspektifte bu bir kuraldan ziyade bir istisna olduğu söylenebilir.

Kemikler, boynuzlar, geyik boynuzu, deri, kas, kıl ve yağın tümü maddi kültürü üretmek için kullanılmıştır (Outram, 2023). Bunların içerisinde kemikler hem şekillendirilmesi hem de bilenebilmesi özelliğinde dolayı diğer organik hammaddelelerden ayrılır ve alet üretiminde sürekli olarak tekrar tekrar yenilenebilme özelliği gösterir. Kemik aleti üretmek için belirli bir uygulama süreci bulunmaktadır. Bu süreçte en önemli iş tasarlanan kemik alet için

uygun bir kemiğin seçilmesidir. Daha sonraki süreçler ise aletin şekillenmesi için yapılan yarma, oyulma, kazıma, taşlama, parlatma ve keskinleştirme gibi teknik işlemlerdir (Sancak & ark., 2023).

Tipolojik açıdan bakıldığında kemik aletler belirli işlevlere göre çeşitli tiplere ayrılabilir. Ancak çoğu araştırmalarda görüldüğü gibi kemik aletler için standart bir tipolojik ayırım yapılmamaktadır (Sancak & ark., 2023). Bu durumun nedeni genellikle kemik aletlerin algılanan genel biçimsel benzerliğine dayanmasıdır. Bu yüzden araştırmacılar kemik alet tipolojisini genel yaygın tiplere göre tanımlanırlar. Bunlar sivri uçlu aletler (kemik veya boynuzdan yapılmış tek veya çift tarafı işlenmiş aletler) ve diğer aletlerdir. Diğer aletler sınıfında genellikle farklı iş kolları için üretilmiş iğneler (örneğin tekstil için düz ve süslemeli), çekiç, örs veya kütük, kıymık aletler, kazıyıcılar ve spatulalar (taraklar, yassı dokuma aletler) sayılmaktadır (Campana, 1989; Stone, 2009; Taha & ark., 2017). Diğer alet sınıfında değerlendirilen kemik aletlerin günümüzde de tekstil endüstrisinde kullanıldığı göz önüne alındığında tarih öncesi topluluklarda ki bu aletlerin rolünün sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olduğu kabul edilmektedir (Stone, 2009). Bilinen hemen hemen her bağlamda bitkisel kaynaklı hammaddeden üretilen ip, sepet, ağ, hasır gibi örülen, düğümlenen ve dokunan ürünlerin üretiminde kemik aletlerin kullanıldığı hem günümüzde hem de eski çağlarda görülmektedir (Stone, 2009). Dolayısıyla kemik aletleri genel bir kategori altında toplamak mümkündür. Wheeler & McGee'ye (1994) göre kemik aletler kullanıldıkları işlere göre 6 gruba ayrılmaktadır. Bunlar “1-tekstil ve deri işlemede, 2-ahşap ve kemik işlemede, 3-taş işlemede (obsidiyen), 4-kişisel süs eşyası yapımında, 5-avcılık ve balıkçılık işlerinde ve 6-diğer muhtelif işlerde” kullanılmaktadır. Wheeler & McGee'nin (1994) yapmış olduğu bu kemik alet sınıflandırması Stone'un (2009) da ifade ettiği gibi “bu aletlerin cinsiyet, sosyal sınıf, meslek ve diğer birçok sosyal kimliğin ifade edilmesini” ve toplumların ticaret ilişkisinin anlaşılmasını sağlayabilir. Örneğin Judean Çölü'ndeki Neolitik Çağ Nahal Hemar Mağara'sındaki insan kafataslarının yanında bulunan nesneler içeresinde kemik aletlerin

bulunması (Hendy, 2023) dönemin mezar uygulamalarının ve cenaze törenlerinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

Neolitik Çağ'ın sonrasında kemik aletlerin işlevsel veya görsel olarak benzer bir üslupta üretildiği görülmektedir. Bu durumun muhtemel nedenleri arasında daha değerli malzemelerin yerine kolayca ulaşılabilen hammaddenin yer alması (İsaakidou, 2017), hayvan evcilleştirmenin neredeyse tamamlanmış olması, yaban hayvan avcılığının giderek azalması ve hayvan tür çeşitliliğinin bilinçli doğal bir seçileme uğraması şeklinde sıralanabilir.

Kemik aletler Anadolu'daki İlk Tunç Çağ'ı topluluklarında iyi tanımlanmış olmasına rağmen Van çevresindeki Erken Transkafkasya yerleşimlerinde neredeyse incelenmemiştir. Bu veri azlığının en önemli nedeni bölgede bilimsel kazı çalışmalarının oldukça az olmasıdır. Bu bakımdan ayrıca önem taşıyan bu çalışma 2020-2022 yılları arasında İremir Höyük Erken Transkafkasya tabakalarında ele geçen kemik aletlerin morfolojik, tipolojik, mekânsal ve niceliksel bir analizin bir ön değerlendirilmesidir.

İremir Höyük

Van ilinin Gürpınar ilçesinin Otbiçer Mahallesi'nde konumlanan höyük yaklaşık 4 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Höyük kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanan oval bir şekle sahiptir (Resim 1'de ve 2'de). Höyüğün doğusunda İremir Höyük 2 olarak adlandırılan ve yaklaşık 3,4 hektarlık alanı kapsayan diğer bir yerleşim ana höyükten bir boyunla ayrılmaktadır. Uslu & arkadaşları (2023) höyüğün biçimini “*biri doğuda diğeri batıda olmak üzere birbirlerine kısa bir boyunla bağlanan iki ayrı tepeden oluşan çifte höyük biçimindedir*” diye açıklamışlardır. Höyük İremir adıyla 1956 yılında C. Burney tarafından kayda geçirilmiş höyüğün hem Erken Transkafkasya'da hem de Kalkolitik Çağ'da iskân gördüğünü belirlemiştir. 1956 yılından sonra 2006 yılında A. Özfirat'ın Van ili yüzey araştırmasında höyüğün hem Geç Kalkolitik Çağ hem de Erken Transkafkasya dönemine konumlandığı ve dolayısıyla A. Özfirat'ında Charles Burney'in ifadesiyle hem fikir olduğu görülmüştür (Uslu & ark., 2023).

İremir Hüyük'teki ilk bilimsel kazı çalışmaları 2020 yılında başlamıştır. Uslu & arkadaşları (2023) 2020 yılı kazı çalışmalarına başlamalarının nedenlerini şöyle açıklamaktadırlar. “*Höyükte önceki yıllarda yapılmış kaçak kazılar dikkate alınarak bir planlama yapılmıştır. Bu çalışmalarla hem kaçak kazıların neden olduğu tahribatın temizlenmesi hem de burada oluşan kesitten hareketle höyükteki arkeolojik tabakaların durumu anlaşılacak istenmiştir. Bu planlama dâhilinde yürütülen kazı çalışmaları, höyüğün kuzeye bakan yüzünde yer alan ve üzerinde iki kaçak kazı çukuru bulunan G10 plan karesinde ve buraya güney yönde bitişik, içerisinde biri büyük boyutlu olmak üzere kaçak kazı çukurları bulunan H10 plan karesinde yapılmıştır*” (Resim 3’de). 2020-2022 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında arkeolojik ve antropojenik tabakaların 4,5 m kalınlığında olduğu, yerleşim alanının merkezine doğru gidildikçe bunun neredeyse 6,6 m’ye çıktığı tespit edilmiştir.

Erken Tunç Çağ’ında Doğu Anadolu’daki kültürler farklı isimlerle tanınır ve “*bölgesellik*” (Işıklı, 2015) ifadesiyle Erken Transkafkasya (Kura-Aras ya da Karaz) maddi kültür geleneğiyle açıklanmaktadır. Erken Transkafkasya kültürü el yapımı iyi perdahlanmış ve sıklıkla süslenmiş seramikleriyle literatürde Erken Transkafkasya, Kura-Aras, veya Karaz olarak anılan antik Yakın Doğu’nun en belirgin arkeolojik ufuklarından birini oluşturmaktadır (Sagona & Zimansky, 2009).

Batı Asya’nın en belirgin maddi kültürlerinden birisi olan Erken Transkafkasya, MÖ 3500’lerden itibaren Güney Kafkasya, Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Yukarı Fırat Vadisi’nde ortaya çıkmaya başlamıştır. Erken Transkafkasya fenomeni MÖ 4. ve 3. binyıllarda Tunç Çağ’ı dünyasında kültürel genişlemenin en kapsamlı ve ilgi çekici örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Maziar, 2015; Sagona & Zimansky, 2009). MÖ 4. binyılın ortalarında Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu’daki bir “*çekirdek*” bölgeden ortaya çıkan Erken Transkafkasya kültürlerinin varlığı MÖ 3. binyılın başlarında İran platosundan Güney Levant’a kadar bir yay şeklinde uzanarak genişlemiştir. Bu yay Kafkasya’nın güney ve doğu kısımlarından Doğu Anadolu, Kuzeybatı ve Batı İran, Levant

ve Filistin'e kadar yayılmıştır (Hovsepyan, 2015; Maziar, 2015), (Harita 1'de ve 2'de). İfade edilen Erken Transkafkasya merkezleri özetle, kuzeyde Büyük Kafkasya Dağları'nın yamaçlarından, yoğun yerleşimli Kura ve Aras nehirlerinin vadilerine ve buradan Van ve Urmiye gölleri çevresini aşarak güneyde uzanan Toros Dağları'nın güneyindeki düzlüklere yayılmıştır (Hovsepyan, 2015).

Ayrıca Erken Transkafkasya fenomeni kendisinin belirsizliği ve karmaşıklığı da sıklıkla dile getirilen bir konudur. Bilgi eksiklikleri ve diğer bazı faktörler, çeşitli cevapsız soruları ortaya çıkarmaktadır. Örneğin bu fenomen Geç Kalkolitik Çağ ile eşzamanlı olarak mı gelişmiş, yoksa sadece MÖ 4. binyılın ikinci yarısında mı ortaya çıkmıştır? Eğer öyleyse bu kültürü döneminin Erken Tunç Çağ'a mı yoksa Geç Kalkolitik Çağ'a mı ait olduğu (Maziar, 2015) hala tam açıklanmamıştır. Maziar'a (2015) göre *"Bu sorunların çözülmesinin önündeki engellerden biri, Geç Kalkolitik yerleşimlerin çoğunun terk edilmiş olması ve Erken Tunç Çağı'na kadar bir devamlılığın olmamasıdır. Ayrıca Erken Transkafkasya yerleşimlerinin çoğunun eski bir yerleşimin üzerinde kurulmamış olması, onların daha önceki evrelerle bağlantımızı imkânsız kılmaktadır"*. Nitekim Abedi & Omrani (2015) aynı sorunsalı dile getirerek *"Bu kültürün doğası ve kökeni, kesin zaman aralığı, bölgesel ve bölgeler arası etkileşimleri ve Erken Transkafkasya olgusunun geniş yayılımına ilişkin önemli sorular vardır"*. Bununla birlikte son araştırmalar ve yeni karbon tarihleri Ovçular Tepesi, Areni I, Chobareti ve özellikle Jolfa yakınlarındaki Kul Tepe gibi yerleşimlerinde hem Kalkolitik hem de Tunç Çağı evrelerini içerdiğini ya da Erken Transkafkasya'nın diğer yerel Geç Kalkolitik gruplarla bir arada bulunduğunu göstermiştir (Maziar, 2015).

Erken Transkafkasya yerleşimleri çoğunlukla küçük köyler şeklindedir. Bu köylerin geçim stratejileri belirli ekonomik çevresel nişlere göre değişen oranlarda tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Erken Transkafkasya kültürüyle en tutarlı şekilde ilişkilendirilen durum maddi kültür eserleridir. Bu maddi kültür bölgesel çeşitlilik gösteren çanak çömlek ve portatif veya sabit pişirme ocaklarıyla kendini göstermektedir (Iserlis & ark., 2015). Sagona & Zimansky

(2009) Erken Transkafkasya kültür özelliklerini daha da genişleterek şu şekilde açıklar: “*Kerpiç, saz çamur ve taştan yapılmış dikdörtgen, yarı dikdörtgen ve dairesel evler; stil olarak genellikle antropomorfik veya zoomorfik olan taşınabilir ve sabit ocaklar; genellikle siyah, gri, kahverengi ve kırmızıdan oluşan zıt bir renk şeması sergileyen ve bazen ayrıntılı süslemeler taşıyan çok çeşitli el yapımı perdahlı çanak çömlek; genellikle yüksek arsenik içeriğine sahip basit bir dizi bronz nesne; iyi hazırlanmış kemik aletler; standartlaştırılmış boynuzlu hayvan figürinleri; esas olarak doğu bölgelerde obsidiyenden üretilen ve sivri uçlu üçgen şekilli ok ve mızrak uçlarıyla karakterize edilen standartlaştırılmış bir taş alet repertuarıdır*”.

İran, Azerbaycan, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail’de bu kültür kendine özgü perdahlı, süslü el yapımı çanak çömlek türleri ile belirlenmiş yerleşim yerleriyle bilinmektedir. Burney (1958) bu durumu şu sözlerle ifade eder: “*Çanak çömlek ve ev mekânlarının çarpıcı tekdüzeliğinin yanı sıra, Erken Transkafkasya kültürünün tanımlayıcı bir özelliği de coğrafik kapsamıdır*”. Genel anlamda çanak çömlek kalıntılarındaki biçimsel tipolojileri, özellikle bölgesel ve zamansal bölünmelerin ve stillerin yaratılmasına neden olmuştur. Nitekim uzak bölgesel varyantlar arasındaki biçim, renk ve bezeme açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Erken Transkafkasya “*kültürel topluluğu*” na atfedilen gruplar birbirine bağlamak için ek kriterler gerektiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2006 yılında İsrail’deki Tel Bet Yerah/Khirbet Kerak sahasında yerel geleneklerle üretilmiş çanak çömleklerin ve Khirbet Kerak geleneğinin güney Levant varyantı olduğu yönünde karşılaştırmalı teknolojik çalışmalar bu malların güney Levant’ın varyantı olduğu ortaya çıkarmıştır (İserlis & ark., 2015). İremir Höyük’te yaptığımız kazı çalışmaları ve alan tarama sonuçlarından hareketle İremir Höyük Van Gölü Havzası’ndaki Erken Transkafkasya fenomenini açıklayabilecek yerleşim alanı olarak görülmektedir. Höyükte kazıların başlamasının en önemli nedeni de bu özelliğidir. Zira Van Gölü çevresinde Burney’in (1958) ifade etmiş olduğu “*Geç Kalkolitik*” ya da İlk Tunç Çağ’ının erken

evrelerinin incelenebileceği başka bir buluntu yeri henüz saptanmış değildir. Nitekim İremir Höyük'teki kazı çalışmalarında (2020-2022 yılları arası) yüzey toprağının hemen altında Erken Transkafkasya tabakaları tespit edilmiştir. Ele geçen çanak çömlek buluntuları da *“Biri dışında parçalar halinde ele geçen seramikler çoğunlukla koyu yüzlü ve parlak ağıklıdır. Ancak ağıksız örnekler de bulunmaktadır. Kahverengi, gri ve siyah hamurlu mallardan oluşan çanak-çömlekler arasında en dikkati çekenler Erken Transkafkasya Kültürü'ne özgü dışı siyah, içi kırmızı/kahverengi renkteki çift renkli mal grubudur. Tümü el yapımıdır. Ele geçen parçalar arasında kazıma, kabartma ve yiv/oluk bezemeli birkaç örnek bulunmaktadır. Ayrıca yine bu kültürün ayırt edici özelliği olan Nahcivan Kulplar da bazı gövde parçaları üzerinde ya da sadece kulp parçası olarak ele geçmiştir”* (Uslu & ark., 2023).

Ayrıca yapılan tek bir örnek hayvan kemiği *Bos taurus* ait phalanx kemiğinden elde edilen radyokarbon tarihlemeleri de %95,4 olasılıkla MÖ 3. Binyılın başlarına ait sonuç vermiştir (%71,9 olasılıkla 2819-2666 cal BC; %21,6 olasılıkla 2886-2836 cal BC; %1,9 olasılıkla 2648-2635 cal BC).

Radyokarbon sonuçlarının yanı sıra karbon, nitrojen izotop ‰ değerleri, C:N oranı, ‰C ve ‰N verilerine de ulaşılmıştır. Bu tür kemik kollejen analizleri insan ve hayvanların beslenme alışkanlıklarının yanı sıra paleoekolojinin tespitini için de veri sağlamaktadır (Sykut & ark.,2020). Kararlı izotop analizleri, besin ağlarının yapısı ve insan ve hayvan göçleri ile hayvanların beslenme biçimleri, sosyal davranışları ve habitat kullanımı gibi konularının belirlenmesinde kullanılmaktadır (Sykut & ark., 2020). Beijersbergen & arkadaşları (2021) Sykut & arkadaşlarının açıklamalarına şu şekilde katkı sağlar: *“Kararlı izotop çalışmaları yerel çevresel koşulların geçmişteki hayvan ve insan davranışlarını etkilediği iyi bilinmektedir; bu da, çeşitli verileri kullanılarak geçmişini yeniden inşasını sağlar. Dolayısıyla bu çalışmalar paleoekolojik ve arkeolojik araştırmaları önemli unsuru haline getirir. Özellikle geçmiş bitki örtüsü ve bitki kayıtları kullanılarak iklimsel göstergeleri sağlayabilir. Ancak bu tür çalışmaların*

yapılamadığı durumlarda kararlı karbon ve nitrojen izotopları, hayvanların beslenme alışkanlıklarını yeniden yapılandırmada ve bitki enerji kaynaklarını takip edilmesinde yaygın olarak kabul edilen analizlerdir”. Iorga & arkadaşları (2021) ise bu konuda şunları yazmaktadır : “özellikle evcil hayvanların (sığır ve koyun) kararlı karbon ($\delta^{13}\text{C}$) ve nitrojen ($\delta^{15}\text{N}$) izotop analizleri tarım ve yerel çevre ekolojisi arasındaki potansiyeli ve bunun sonucunda hayvancılığı bu durumdan nasıl etkilediğini açıklayabilir”.

Karbon ve nitrojen kararlı izotop analizi için kabul edilen referans C:N oranları %2,9-3,6 arasındadır. Bu aralık iyi korunmuş yeterli miktarda kollejeni göstermektedir (Beijersbergen & ark., 2021; Robson & ark., 2023). Bitkiler farklı ^{12}C ve ^{13}C karbon izotoplarına göre üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar karasal kökenli C3⁶ ve C4⁷ bitkileri ile denizel kökenli bitkilerdir. C3 bitkiler için genel referans değeri -34‰ -22‰ aralığında değişen karbon izotop değerleri sergilerken, C4 bitkileri -20‰ -7‰ arasında değişen karbon izotop değerlerine sahiptir (Pearson & ark., 2015).

İremir Höyük’te ele geçen *Bos taurus* ait phalanx kemiğindeki karbon ($\delta^{13}\text{C}$: -19,5‰) ve nitrojen ($\delta^{15}\text{N}$: +8,5 ‰) izotop değerleri höyüğün Erken Transkafkasya dönemindeki iklim ve bitki örtüsü hakkında sınırlı da olsa bilgi sağlamıştır. *Bos taurus* phalanx’ın karbon izotop değeri C4 bitkilerle beslendiğini işaret etmektedir. Nitrojen izotop değerinin genel ortalama nitrojen izotop değerlerden epeyce yüksek olması İremir Höyüğün çevresinin toprak ekolojisindeki doğal farklılıkların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu sınırlı veri ışığında muhtemelen buradaki otlakların yoğun sürü hayvancılığının bir sonucu olarak otlakların yüksek gübrelendiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim bu verileri destekleyen çalışmalar Van Gölü’ndeki sedimantoloji çalışmalarında tespit edilmiştir. Bu çalışmaların yorumuna göre polen analizleri Erken Transkafkasya döneminde Van Gölü

⁶ Renfrew & Bahn (2017) göre : “Karbondioksiti üç moleküle sabitleyen bitkilere C3 bitkileri denir. Bu bitkiler ağaçlar, çalılıklar ve ılıman iklim otlardır”.

⁷ Renfrew & Bahn (2017) göre : “Dört karbon molekülü kullanan bitkilere C4 bitkileri denir. Bunlar mısır dahil olmak üzere tropik bitkiler ve savan bitkileridir”.

evresinde orman-bozkır bitki örtüsü mevcuttur. Van Gölü'nün güney ve batısındaki Orta Holosen döneme ait bitki örtüsünün aalık olduğu, kuzey ve doğusunda ise daha yüksek rakımlarda aalık alan parçalarının bulunduğu bozkırların hakim olduğu ileri sürülmüştür (Conner & Kvavadze, 2014). Bu sınırlı veri bize İremir Höyük çobanlarının hayvanlarını 15N bakımından zengin meralarda otlattıklarını açıklayabilir (Harita 3'de). Günümüzde bu bölgeler şiddetli bir karasal iklim (sert kışlar ve sıcak yazlar) ve neredeyse sonsuz genişlikteki ayırlarla karakterize edildiği de unutulmamalıdır. Dolayısıyla günümüzde yakacak olarak odun kıtlığı ve evlerin ısıdırılması için tezeğin yakıt olarak yaygın kullanımı geçmişte de durumun böyle olduğunu gösteriyor olabilir? Çünkü İremir Höyük'te tabakalarında rastlanılan kl katmalarındaki otsu ve pudra kıvamlı yapının tezeğin geçmiş dönemde de önemli bir ısınma yakıtı olduğunu işaret etmektedir.

Tekrar höyüğün kuzeyinde yapılan gözlemlere dönecek olursak, buradaki höyük yamacında ele geçen kemik aletlerin daha çok kullanılıp atıldıkları anlaşılmaktadır. 2023 yılı ve sonrasında İremir Höyük'te yapılacak genişletilmiş kazı çalışmaları bize höyüğün kemik eserlerinin mekânsal analizinin yapılmasını sağlayacaktır.

Metodoloji

Uzun bir süre boyunca araştırmacılar yalnızca kemik alet endüstrisinin prestijli ürünleriyle ilgilenmişlerdir. Bu çalışmalarda esas olarak tipolojiyi ön plana çıkarmışlardır. Bugün bilim insanları kemik alet endüstrisi hakkında daha geniş bir görüşe sahiptir; bu, beslenme alanındaki hammaddelerin seçimi, bulunabilirliği ve edinilmesinin yanı sıra, teknolojik alandaki kemik nesnelerinin tasarlanması ve üretilmesiyle ilgili sorular için de araştırmaları içermektedir. Başka bir deyişle geçim açısından bakıldığında hayvan hem besin hem de hammadde kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, kemik alet endüstrisine ilişkin herhangi bir çalışmada, alet üretimine ilişkin teknolojik analizin de eklendiği zooarkeolojik bir yaklaşımın izlenmesi gerekmektedir (Vercoutre & ark., 2007).

Bu çalışmada kullanılan hammaddelerin belirlenmesi ve kemik alet endüstrisi incelemesinin sonuçları irdelenmektedir. Düşüncemiz İremir Höyük kemik alet endüstrisinin araştırılmasında elde ettiğimiz ilk sonuçlara açıklamaktır.

İncelenen buluntu topluluğu kazı sırasında ve antropoloji-arkeoloji laboratuvarında zooarkeolojik malzemenin ayıklanması sırasında toplanmıştır. Tüm eserlerin temizlik çalışması musluk suyu ile gerçekleştirilmiş, eserlerin kurutulması gölgede oda sıcaklığında gerçekleştirilmiştir. Daha sonra eserler makroskobik olarak incelenmiştir. Makro aşınmanın tanımlanması için düşük büyütmeli bir stereo mikroskop analizin yapılması gerekmektedir. Bu kemik alet teknolojisinin tanımlanmasında kullanılan bir metottur (Bertolini & Hohenstein, 2017). Örneğin yongalama, oluklama, çizgilenme, çentiklenme, çukurlaşma, kırıklar ve cilalanma gibi genel aktivitelerin tanımlanmasında bu metot kullanılmaktadır (Bertolini & Hohenstein, 2017). Bu çalışma için nesnelerin yüzeyi çıplak gözle ve düşük güçlü stereo mikroskop kullanarak incelenmiş ve alet yapım teknolojisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte kemik materyallerin yapısı, morfolojisi ve boyutu tanımlanmıştır. Kemik kalıntılarının morfolojisi ise hammaddelerin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Bu çalışmada uygulanan metodoloji Sancak & arkadaşların (2023) tarafından Tepeköy Höyük Erken Transkafkasya tabakalarında ele geçen kemik aletlerde uygulanan zooarkeolojik analiz, kemik alet üretim aşamaları ve tipolojik sınıflandırılmaya göre değerlendirilmiştir (Ashkenazy & ark., 2011; Backwell & d'Errico, 2020; Sancak & ark., 2023; Taha & ark., 2017). Kemik alet tipolojisi şu değişkenler etrafında oluşturulmuştur: 1) hayvan türünün büyüklüğü, 2) iskelet elemanı veya en azından iskelet elemanı türü, 3) aletin kullanım ucunun şekli, 4) aletin dip kısmının şekli olarak değerlendirilmiştir (Choyke & Schibler, 2007). Ayrıca İremir Höyük insanların eserleri hangi malzemelerden (boynuz, kemik, diş veya fildişi) yaptıkları belirlenmiş ve bunları hammaddeye göre sınıflandırılması gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Çoğu durumda, aşırı derecede değiştirilmiş nesneler veya kıymıklardan üretilmiş aletlerin hayvan türleri veya iskelet kısımlarının tanımlanması imkânsız olduğu durumlar dışında, kemik aletlerin hangi hayvan türüne ve hangi anatomik kısma ait olduğunun tanımlanması mümkündür (Arampatzis, 2023). 2020-2022 yılları arasında İremir Höyük Erken Transkafkasya yerleşiminde yapılan kazılarda 18 adet kemik alet ele geçmiştir. Aletlerin çoğunluğu %66,66 oranında orta boy hayvanların (ağırlıklı olarak koyun/keçi, *Ovis/Capra*) kemiklerinden, geri kalanının ise %27,77 oranında büyük boy hayvanların (sığır, kızıl geyik, *Bos taurus*, *Cervus elaphus*) ve %5,55'i ise küçük boy hayvanların (Kuş) kemiklerinden şekillendirildiği anlaşılmıştır. İncelenen kemik aletlerin içinde boynuzlar hariç uzun kemiklerden üretilmiş aletlerin oranı %72,22'dir. Kısa kemiklerden üretilen alet sayısı oldukça az sayıdadır. Hayvan anatomisi açısından kemik aletlere bakıldığında ise ulna kemiğinin (koyun/keçi, *Ovis/Capra*) %50, boynuzların (kızıl geyik, *Cervus elaphus*) %22,22, metapodial kemiklerin %16,66, astragalusun % 5,55 ve diğer kemiklerin kullanıldığı saptanmıştır.

2020-2022 yılları arasında höyükte yapılan kazılarda ele geçen zooarkeolojik materyalin ön çalışmasında *Bos taurus*, *Bos sp.*, *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Cervus elaphus*, *Equus sp.* ve avis ait cins ve tür bazında hayvan topluluğuyla karşılaşılmıştır.

Kemik alet topluluğun tipolojik ve teknolojik analizine bakıldığında bu aletlerin gerçek kemik alet ve gerçek olmayan kemik alet (Sancak & ark., 2023) şeklinde iki kategoriye ayrıldıkları görülmektedir. Bu durum Arampatzis (2023) tarafından “kemik alet topluluğu iki ana kategoriye ayrılır. Birinci kategori yarı mamul ve atıklardan oluşurken, ikinci kategori ise tamamen mamul ürünlerle ilgilidir. Hem bu ana kategorileri hem de bunların alt kategorileri tüm yerleşim katmanlarında görülebilir” şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla hem Sancak & ark., (2023) hem de Arampatzis'in (2023) tanımlarına göre çalışmanın kemik tipolojisi ve teknolojisine bakıldığında;

Gerçek olmayan kemik alet Sancak & arkadaşları (2023) tarafından, “Gerçek olmayan kemik aletler kemik parçaların anlık ve/veya belirli bir süre için üretilen aletler olarak tanımlanmaktadır. Çoğunlukla bilinçli ve/veya bilinçsiz uzun kemik shaft parçaları ile kolay işlenen kemik kıymıklarının değerlendirilmesiyle ortaya çıkartılmışlardır. Bunlar genellikle günlük kullanım için üretilmiş aletler olup muhtemelen evlerde üretilmiş olmalıdırlar. Bu tip aletlerde belirli bir plan, tasarım ve iş gücü söz konusu değildir ve ekonomik değeri yoktur ve geçmişten gelen herhangi bir değerle de ilişki kurulamaz. Bu aletlerin çoğunda kullanılan yüzeyler perdahlıdır. Diğer kısımlarda herhangi bir işleme izi yoktur ve günlük işlerde kullanılan aletlerdir” ifadeleriyle, gerçek kemik aletler ise “Bu alet grubu üretim süreçleri önceden tasarlanmış bir plana ve bu plan doğrultusunda sarf edilen enerjiyle ulaşılan aletlerdir. Uçlar (bızlar, deliciler) her kısmı işlenmiş hatta bazılarının üzerinde dekoratif imgelere sahip ürünlerdir. Bunlar ekonomik ve/veya sosyal getirileri olan aletlerdir” açıklamalarıyla tanımlanmaktadır.

Arampatzis (2023) ise kemik aletleri iki kategoride ele almaktadır. Birinci kategoride değerlendirdiği yarı mamul ve atıkları şu sözlerle açıklar: “Hepsi uzun kemiklerin üzerinde şekillenmiştir. En ilginç yarı mamuller, küçük boyutlu hayvanların (ovis/capra ve karaca) metapodialleri üzerinde şekillenenlerdir. Bunlar çoğunlukla düz delicilerin veya kazıyıcı aletlerin çeşitli imalat aşamalarının temsilidir. Bazı durumlarda kemik yarma işlemi tamamlanmaz ve bazılarında ise uzunlamasına yarma sonrasında metapodial değiştirilmeden bırakılır ya da aktif ucun şekillendirilmesinden önce alet terk edilir. Üretim prosedüründen sonra atılan ve üretim izleri taşıyan uzun kemiklerin (çoğunlukla tibia ve metapodialler) epifiz veya diyafizin sadece bir kısmı korunur”. Arampatzis (2023) ikinci kategoride değerlendirdiği tam üretilmiş ürünleri şu ifadeyle açıklar: “sivri uçlu alet çeşitli teknikler kullanılarak her büyüklükteki hayvanlardan çeşitli anatomik unsurlarla şekillendirilmesi ve birçok alt kategoriye ayrılabilmesi nedeniyle çok çeşitli bir resim sunar.

Sivri uçlu aletlerin imalatı için uzun kemikler tercih edilir ve üç ana kategori tanımlanır: bızlar, iğneler ve uçlardır (fırlatıcı)”.

İremir Höyük’te gerçek olmayan kemik aletlerin oranı %44,44 (Resim 7’de) iken gerçek kemik aletler oranı %55,55’dir (Resim 8’de). Yarı mamul aletlerin oranı ise %66,66 (Resim 6’da), buna karşın tam işlenmiş mamul aletlerin oranı %33,33’dür (Resim 10’da).

İremir Höyük Erken Transkafkasya tabakalarındaki kemik alet topluluğun neredeyse tamamına yakını uzun kemik parçalarından oluşmaktadır. Sivri uçlu alet kategorisinde değerlendirilen bızlar, iğneler ve uçlar alet topluluğu içinde en sık rastlananlarıdır.

Bızlar

İncelenen sivri uçlu alet grubunun % 66,66’sı bızlardan oluşmaktadır. Sancak & arkadaşlarına (2023) göre bızların: “*genel olarak sadece kullanılacak kısmı işlenmektedir. Kemiğin diğer kısım ise genellikle doğal anatomik konumundadır ve bu kısımlar işlenmemektedir. İşlenmiş kısım uzatılmış bir şekle sahiptir. Bu uzatılmış kısım işlenerek sivri bir uca doğru yönlendirilir ve ovalden yuvarlağa doğru değişen enine bir kesitle kendini gösterir*”. İncelenen bızların tamamı koyun/keçilerin (Ovis/Capra) ulna ve metapodial kemiklerinden yapılmıştır (Resim 8’de ve 9’da). Bızlar içinde ulna proximal genellikle işlenmemiştir. Ulna kemiğin işlenmiş kısmı radiusla eklem yaptığı interosseous’dan başlayarak ulna gövdesine kadar olan kısımdır. İremir Höyük’te bızların üretilmesinde üç yaş altı (Silver, 1969) genç koyun/keçiler (Ovis/Capra) tercih edilmiştir. Üç yaş altında koyun/keçilerin (Ovis/Capra) ulna ve radius kemiklerini tam kaynaşmamış olması ve bu iki kemiğin kolayca ayrılması, İremir Höyük sakinlerinin bızları üretmede bu yaş grubundaki hayvanları tercih etmiş olmalarını açıklayabilir (Şekil, 1).

Bızlar kendi içinde morfolojik olarak alt kategoriye ayrılabilir (Chomko, 1975). Örneğin metapodial bızlar (Arampatzis,

2023; Keddie, 2012a), ulna bızlar (Arampatzis, 2023, Bulut, 2016; Keddie, 2012b) ve kıymık bızlar (Arampatzis, 2023; Chomko, 1975) olarak sınıflanabilir. Ancak ülkemizde de kemik bızlar üzerinde yapılan çalışmalar ve sınıflandırmalar bulunmaktadır. Örneğin Bulut'un (2016) yılında “*Batı Toros Mağaraları Kemik Bızlarına İlişkin Tekno-Tipolojik ve Fonksiyonel Değerlendirmeler*” başlıklı makalesinde bızlar iki ana (*epifiz tabanlı bızlar, diyafizden alınan bızlar*) ve dört alt tipe (*epifiz tabanlı bızlar: tam epifiz tabanlı bızlar, yarı epifiz tabanlı bızlar. Tam epifiz tabanlı bızlar: ulnadan üretilen bızlar ve oluklu, epifiz tabanlı bızlar*) ayırmıştır. Ancak bu çalışmada bızlar yukarıdaki gibi metapodial, ulna ve kıymık bızlar olarak ayrılmıştır.

İncelenen bızlar içinde sadece bir adet metapodial bıza rastlanılmıştır (Resim 8’de). Metapodial bız *Ovis aries*’in (evcil koyun) metacarpal (ön tarak kemiği) kemiğinin proximal kısmının sivrileştirilmesiyle şekillendirilmiştir. Bu tip bızlar çoğunlukla büyük ve orta boy hayvanların sağlam kemiklerinden olan metatarsal (arka tarak kemiği) ve metacarpal’den yapılırlar. Bu tür bızlar prehistorik toplumlardan günümüz toplumlarına kadar çeşitli iş kollarında kullanılmaktadır. İremir Höyük’te ele geçen metapodial bız (Resim 8’de) gövde ortasından proximal kısma doğru sert bir cisimle (muhtemel taş çekiç) vurularak proximal’den ayrılmıştır. Bızın sivri ucu kısa olup kullanıldığı malzemeler göre sürtünme ve kullanılmadan dolayı önemli ölçüde cilalanmıştır. Sivri uçtan ana kırığa doğru kemiğin kırılmış kenarları keskin bir cisimle rendelenmiş ve düzeltilmiştir. Genelde metapodial bızlarda distal uç doğal konumundadır ve herhangi bir işlem yapılmamaktadır. Muhtemelen metatarsal ve metacarpal kemiklerin distal kısmının ele oturması ve avuç içine destek noktası oluşturması -yapılacak iş göre- aynı zamanda gücün sivrileştirilmiş üç kısma iletilmesi için sap ya da tutamaç görevi üstlenmiş olmasından dolayı işlenmemiştir.

İremir Höyük ulna bızlar ise kendi içerisinde iki kategoriye ayrılabilir. Bunlar olecranon process’e sahip olan bızlar (Resim 9’da) ve interosseous açıklığından itibaren olecranon process’e sahip olmayan bızlar (Resim 11’de ve 13’de) olarak sınıflandırılabilir. Bu

sınıflandırma Bulut'daki (2016) “*ulnadan üretilen bızlar*” kategorisinde değerlendirilebilir.

İncelenen olecranon process'e sahip olan bızlarda olecranon çıkıntısında herhangi bir işlem yapılmamıştır. Bu kısım sadece tutma ya da sap işini görmüştür. Ancak bu tutma ya da sap kısmı sürtünmeden dolayı cilalanma söz konusudur. Buna karşın aletin şekillendirilmesi ulna kemiği gövde ortasına doğru başlanarak işlenmiş ve sivrileştirilmiştir. Ayrıca kullanım sıklığından dolayı uç kısım cilalanmıştır. Olecranon process'e sahip olmayan bızlarda ise interosseous açıklığının hemen üstünden ulna radius'dan ayrılmıştır. Genelde bu tip bızlarda (Resim 11'de görüldüğü gibi) sadece kemiğin ince uç kısmı işlenerek sivrileştirilmektedir. Ancak resim 13'deki görselde olduğu gibi ulna-radius eklem yeri hariç kemiğin tüm yüzeyi işlenmiştir ayrıca kullanılacak kısmı sürtme tekniği ile sivrileştirilmiştir. Her iki örnekte de bızların sivri uçları kullanımdan dolayı cilalanmıştır.

Kıymık bızlar içerisinde değerlendirdiğimiz resim 4'deki bız ise sadece bir ucu sivrileştirilmiş olup kemiğin kalan diğer kısımları değiştirilmemiştir, sivrileştirilmiş uç kısım kullanımdan dolayı aşınma nedeniyle cilalanmıştır. Uzun kemiklerden elde edilen kıymık bızlar Arampatzis'in (2023) söylediği gibi “*bu aletler hızlı bir şekilde ve önemli bir çaba harcamadan üretilirler*”, yani Sancak & ark., (2023) bahsettiği: “*gerçek olmayan kemik aletlerdir*” grubunda değerlendirilirler.

Ulna bızların düşük büyütme stereo mikroskop incelenmesinde sivrileştirilmiş uç kısmın yuvarlaklaştırmak için oluklu bir kum taşı bileme aletin ile şekillendirildiği ve yoğun kullanımdan dolayı uç kısmın cilalanmış olduğu görülmüştür. Uygulanmış olduğunu düşündüğümüz süreçler bız üretim teknolojisinin açıklanabileceğini göstermiştir.

Metapodial bız örneğinde ise planlanan sivrileştirilecek uç kısım nerdeyse kemiğin gövdesine yakın olan alanda keskin bir cisimle (metal el keseri veya baltası) yaklaşık 45 derecelik bir açıyla kesilmiş, daha sonra ulna bızlarda olduğu gibi oluklu bir kum taşı ile

yuvarlaklaştırılmış, şekillendirilmiş ve kullanımdan dolayı cilalanmış olduğu görülmüştür.

Kıymık bızda ise tercih edilen yöntem genellikle uzun kemiklerin kırılıp parçalanmasında arta kalan kemik parçalarının içerisinde seçilen kemiğin bir ucunun keskinleştirilmesidir. Ve sonrasında sivri şekli vermek için oluklu bir kum taşı ya da ince keskin (obsidiyen dilgi veya yonga) bir araçla el yardımıyla ucun yuvarlaklaştırılmasıdır. Aletin kullanım yoğunluğuna göre cilalanmanın oluştuğu süreçler izlenir. Höyükte ele geçen bir kıymık bızda yukarda ifade edilen uygulama takip edilebilmiştir.

İremir Höyük Erken Transkafkasya sakinlerinin kemik alet ustaları bız üretiminde orta büyüklükteki hayvanların daha çok ulna kemiğini tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak belirtilmesi gereken husus kazı çalışmasının devam etmesidir dolayısıyla mekânlar ve dönem içerisinde ve tabakalar arasında insanların bu tercihlerini nasıl uyguladıklarını höyükte devam eden çalışmalarla anlaşılabacaktır.

Uçlar

İremir Höyük sivri uçlu kemik alet kategorisi içerisinde uç olarak tanımlana iki adet alet bulunmuştur. Her iki alet (Resim 5’de ve 12’de) geyik boynuzundan yapılmış olup çift taraflı işlenmiştir. Arampatzis’in (2023) “*bu aletlerin bir av takımının parçası olarak görülebilir*” sözüyle İremir Höyük uçlarını ilişkilendirmek mümkün olabilir. Resim 2’deki çift taraflı uçun bir ucu kırıktır. Kırık uçtan diğer uça kadar alet uzunluğu 76,28 mm’dir. Aletin gövde ortası medial-lateral çapı 8,46 mm, anterior-posterior çapı 8,16 mm’dir. Sağlam olan uçun medial-lateral çapı 5,99 mm, anterior-posterior çapı 5,76 mm’dir. Kırık uçun medial-lateral çapı ise 5,14 mm’dir. Hem makro gözlemler hem de metrik ölçümlerden anlaşıldığı kadar kırık tarafın daha sivri olduğu görülmektedir. Gövde ortası kesiti nerdeyse tam daire biçimindedir. Alet yüzeyinin çevresinde aşınma ve cilalamadan dolayı imalat izlerini gösterecek herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Resim 12’de gösterilen uç için alınan metrik ölçümler ise; maksimum uzunluk 53,71mm, gövde ortası medial-lateral çapı 7,5 mm, anterior-posterior çapı 7,46 mm’dir. Resimdeki duruş pozisyonuna göre alt uçun medial-lateral çapı 4,21 mm, anterior-posterior çapı 3,66 mm’dir. Üst ucun ise medial-lateral çapı 4,49 mm, anterior-posterior çapı 3,98 mm’dir.

İğneler

İremir Höyük kazılarında sivri uçlu alet kategorisinde değerlendirilen iğnelerden sadece iki alete rastlanılmıştır. Bunlar resim 7’de gösterilen deliksiz iğne ve resim 15’de gösterilen delikli iğnedir. Deliksiz iğne kaliteli işçilik ürünü olup 130 mm uzunluğunda ve üst kısmında göz olmayan bir iğnedir. Aletin hangi hayvan türüne ait ve hangi kemik kısmından yapıldığı anlaşılmamıştır. Ancak aletin üretildiği kemiğin anatomik yapısına ilişkin yapılan makro morfolojik gözlemler muhtemelen koyun/keçiye (*Ovis/Capra*) ait bir uzun kemiğe ait olduğunu göstermektedir. Deliksiz iğnenin de diğer bızlar gibi muhtemelen deri veya kumaş gibi yumuşak malzemeleri delmek için; hatta farklı diğer amaçlar için örneğin çömlekler üzerinde ince motif veya desen dizaynların yapımında kullanıldığını düşündürmektedir.

Delikli iğnede de deliksiz iğnede olduğu gibi kaliteli bir işçiliğin varlığı söz konusudur. Delikli iğne kuş kemiğinin torsal-metatarsalinden (Cohen & Serjeantson, 1996) yapılmış gibi görünmektedir ve uç kısmı kırıktır. Muhtemelen hindi, toy gibi iri bir kuş olabilir. Delikli iğnenin kesiti yuvarlaktır ve tüm kuş kemiklerinde olduğu gibi bu kemiğin de içi boştur ve yaklaşık kırık uca kadar mesafesi 71,65 mm uzunluğundadır. İğnenin tepesinde bir eklem konfigürasyonu vardır ve uzak uca doğru işlenmiştir. İğne deliğinin çapı 2,31 mm, iğne gövde ortası medial-lateral çapı 3,87 mm, anterior-posterior çapı 3,81 mm’dir. İplik deliğinin çapının oldukça küçük olması (2,31mm) ve deliğin iç kısmında sürtünmeden dolayı gözlenen aşınma ve cilalanma iğnenin uzun süreli muhtemelen dokumada kullanıldığını gösterebilir. Dolayısıyla İremir Höyükte küçük delikli bir iğnenin ele geçmesi bize İremir

sakinlerinin ip (deri ve kıl hayvansal) üretiminde ve tekstilde ne kadar ileri ulaşmış olabileceğini açıklayabilir. Höyükte bu kuş kemiğinden yapılmış iğnenin sağlama yakın olarak ele geçmesinin nedeni kazı çalışması yapılan plan karedeki yoğun killi-çamurlu bir akıntıyla kaplanmış olmasıdır.

Boynuz Aletler

Resim 14 ve 16’da tanımlanan boynuzdan üretilmiş aletler muhtemelen yumuşak çekiç kullanımı için üretilmiş aletlerdir. Resim 14’de görülen boynuz aletin özellikle sağlam olan uç kısmı keskin bir alet ile yongalanmış çıkarımlara sahiptir. Boynuzun bu uç kısmında yapılan işçilik aletin yumuşak bir iş için kullanıldığını düşündürmektedir. Resim 16’de işlenmiş boynuz parçasının uç kısmı ileri derecede cilalanmıştır. Bu durum işlenmiş boynuzun uç kısmının uzun süreli kullanımını göstermektedir. Makroskobik gözlemler boynuzun uç kısmının yumuşak bir iş için muhtemelen deri işlerinde kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.

Değerlendirme

İremik Höyük kemik aletlerin çoğunluğu evcil hayvanların (koyun ve keçi) kemik kalıntılarından üretilmiştir. İncelenen alet topluluğunda çok az hayvan kemiği (kuş ve kızıl geyik boynuzu) yaban hayvanlarına aittir. Ancak unutmamak gerekir ki höyükte devam eden çalışmalar bu veri ilişkisini tekrar gözden geçirmemize olanak sağlayacaktır. İncelenen alet topluluğunun tümüne yakını hayvanların uzun kemiklerinden yapıldığını göstermektedir. İremir Höyük’te kemik alet üretiminde seçilen hammadde ile üretilen aletin şekli arasında bir ilişki olduğu oldukça açıktır. Nitekim bızların koyun/keçiye (Ovis/Capra) ait ulna ve çok az sayıda metapodial kemikleri şekillendirmelerinde açık şekilde görülmektedir. Bu nedenle İremir’deki kemik alet ustalarının hammaddenin morfolojisine, alet üretiminde planlamaya, teknik ve teknolojiyi dikkate almış oldukları söylenebilir.

İremir Höyük alet topluluğundaki kemik aletlerin ağırlıklı olarak yerleşimin dışından geldikleri anlaşılmaktadır. Özellikle de

bazı sivri uçlu aletlerin uç kısımlarının kırık olması bu aletlerin günlük aktiviteler için kullandıkları; muhtemelen çift taraflı uçlar hariç diğer sivri uçlu aletlerin örneğin bızların tekstil işçiliği, deri ve deri işçiliği ile muhtemelen sepetçilik işlerinde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca iğnelerin de (delikli-deliksiz) bu amaç için kullanıldıkları söylenebilir.

İremir Höyük'te rastladığımız boynuz alet ise dikkat çekicidir ve kızıl geyik boynuzlarından üretilmiştir (%22,22). İncelenen alet topluluğunda ve hayvan kalıntılarındaki kızıl geyik varlığı yerleşimin çevresinin bitki örtüsü ve ikliminin de anlaşılmasını sağlayabilir. Ayrıca yerleşimde geyiklerin varlığı bize avcılığın da yapıldığını göstermektedir. Bu durumda Finlayson'da (2023) haklı olarak: *“insanların ellerinin altında bulunan hayvanları avladıkları, örneğin dağkeçisi kemiklerin çokluğu, uzmanlaşmış avcılığın değil elverişliliğin bir yansımasıdır”* diye ifade etmektedir.

İremir Höyük alet topluluğun neredeyse yarısından fazlası bızlardır. Bu aletlerin tümüne yakını ulnaların interosseous açıklığından itibaren işlendiğini ve çok da zaman alıcı tekniklerle şekillendirilmediğini göstermiştir. Ulna bızların hemen hemen hepsinin özellikle de aktif ucun şekillendirilmesinde oluk kum taşı yardımıyla (obsidiyen, çakmaktaşı) yapıldığı söylenebilir. Bızların makroskobik ve mikroskobik incelemesinde aletlerin medial-lateral, anterior-posterior yüzeylerde çaprazlama tıraşlama ve ince taşlama (ince taneli bileme taşları) tekniğiyle şekillendirildiği gözlenmiştir. Metapodial bızda ise proximal kısmından kemik gövdesini doğru kırılarak ya da keskin bir aletle kesilerek aşındırıcı bir oluklu kum taş yardımıyla sivrileştirilerek hızlı bir şekilde üretildiği görülmektedir.

Arkeolojik katmanlarda ele geçen kemik aletlerin çoğunun kesin kullanımı genellikle bilinmemektedir (Keddie, 2012a). Tarih öncesi toplumların geçim kaynaklarının önemli bir kısmı deri işleme endüstrisidir. Bu endüstri toplumların giysi, kap ve barınak üretiminde merkezi bir yere sahip olduğunu gösterir (Ma, 2023). Ancak Ma'nın (2023) belirttiği gibi *“derinin çabuk bozulan doğası*

göz önüne alındığında arkeologlar geleneksel olarak deri işleme işinin yapıldığının ispatını iki tür araştırma ile açıklar: derinin yüzüldüğünü gösteren kemik üzerindeki kesik izler ve deneysel ortamlarda kullanılan aletler üzerinde eşleşen izlerdir”. Dolayısıyla arkeolojik alanlarda ele geçen en yaygın kemik aleti tipi bızlardır. Bu aletler tahta ve çömlek gibi sert malzemelerde dekorasyon aracı olarak kullanıldığı gibi ayrıca deri, et ve kumaş gibi yumuşak malzemelerin delinmesi hatta sepetçilik (Keddie, 2012b) gibi iş kollarında da kullanıldığı görülmüştür. Nitekim etnoarkeolojik çalışmalarda sepet imalatında kullanılan aletler ile arkeolojik alanlarda ele geçmiş benzer aletlerin karşılaştırmalı kullanım izi analizlerinin birbirleri ile örtüştüğü gözlenmiştir.

İremir Höyük dikkat çeken önemli buluntulardan biriside kuş kemiğinden yapılmış olan iğnedir. Kuş kemikleri, özel şekillere ve ince yapıya sahip olmaları çeşitli nedenlerden dolayı alet üretiminde nadiren kullanılır; genellikle alet üretimi için seçilen memelilerin kemiklerinden çok daha küçük ve daha incedir; ayrıca yaygın üretilen kemik alet türlerinin çoğu için yetersiz bir alana sahiptirler. Genellikle flüt, boru, iğne kutusu ve muska gibi bazı belirli nesneler için kullanılırlar. Örneğin Güneydoğu Avrupa’nın Eneolitik ve Erken Tunç Çağı dönemlerinde kuş kemiği eserleri nadirdir ve şu ana kadar sadece birkaçı buluntu ile sınırlıdır (Vitezović & ark., 2023). Dolayısıyla kuş kemiği kalıntıları arkeolojik bağlamlarda genellikle az bulunur ve hatta bazı tarih öncesi yerleşim alanlarında hiç bulunmayabilir (Vitezović & ark., 2023). Erken Transkafkasya tabakalarında genel olarak kuş kemiklerinin, özel olarak ise işlenmiş kuş kemiklerinin azlığı göz önüne alındığında, burada sunulacak bu tek buluntu, kuş faunasının kullanımı ve önemi hakkında şu ana kadar sahip olduğumuz sınırlı bilgi açısından İremir Höyük’te bulunmuş olması önemlidir. Nitekim gelecek yıllarda devam edecek olan kazı çalışmalarında bu tip aletlerin bulunmasıyla işlevsel yorumun çeşitleneceği düşünülmektedir.

Kemik ve boynuz malzemesi Erken Transkafkasya dönemde alet yapımında kullanılan en yaygın hammadde olarak bilinmektedir. İremir Höyük kazı çalışmalarında rastlanılan çok sayıda geyik kemik

kalıntısı rastlanılması alet üretimine de yansıdığını göstermiştir. Bunlar arasında geyik boynuzundan sivri uçlu parçalar (Resim, 5’de ve 12’de) ve eğimli kenar aletlerdir (Resim, 14’de ve 16’da). Höyükte rastladığımız kıvılcık geyik kemikleri ve bu hayvana ait boynuz aletlerin varlığı bize avlanmanın ne sıklıkla yapıldığını ve bu insanların av hayvanlarına ne ölçüde bağımlı olduklarını açıklayabilir.

Sonuç olarak İremir Höyük’te bulunan kemik aletler bize insanların planlı ve düzenli davranışsal faaliyetler içinde olduğunu göstermektedir. Ancak İremir Höyük sakinlerinin dünyasını tam anlamıyla anlamamız mümkün değildir. Sadece bulunan nesnelere göre dönemin sosyo-ekonomisini anlamaya çalışmak ve bu insanların dönem dünyasının düşünü kurmakla yetinmekteyiz. Kazılarda ulaştığımız nesneler üzerinde yaptığımız teknik analizler-, yorumlar- bizi sadece uzak geçmişimizin davranış biçimini hissetmemizi sağlamaktadır. Açıkçası ileriki yıllarda devam edecek kazı çalışmaları İremir Höyük’te ürün veya kaynakların kullanımının anlaşılması kemik üretiminin yoğunluğunun diğer hammaddelerden yapılmış ürünlerin yoğunluğuyla karşılaştırılmasıyla belirgin sonuçlara ulaşılacağı görülmektedir. İremir Höyük’te çoğunlukla bızlarla birlikte kaydedilen sivri uçlara sahip aletlerin varlığı farklı teknolojik sistemler arasında güçlü bir etkileşim olduğunu işaret etmektedir. Bu İremir Höyük’te sosyo-ekonomik etkileşimlerin incelenmesi, boynuz ve kemiklerle karakterize edilen aletlerin kullanım ve aşınma analizlerinin katkısıyla höyük sakinleri hakkında yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Teşekkür

İremir Höyük’teki kazı çalışmalarına desteklerinden dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Van Valiliği’ne, Van Büyükşehir Belediyesi’ne, Van Müzesi Müdürlüğü’ne ve Gürpınar Belediyesi’ne teşekkür ederiz. Ayrıca hem kazı çalışmalarında hem de laboratuvar çalışmalarında eserlerin fotoğraflanmasında değerli zamanı bizlere ayıran

saygıdeğer dostumuz ve değerli hocamız Dr. Öğr. Üyesi Savaş Onur ŞEN'e teşekkür ederiz. Kazı ekip üyesi hocalarımız Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fuat LEVENDOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Dr. Öğr. Üyesi Ömür KARSLI'ya ve laboratuvar çalışmalarında çok emek sarf eden restoratör Büşra SÖNMEZ, doktora öğrencilerimiz Selma SANCAK, Güneş ÇİL, Hayrinüsa ÖZALPER, Erdal ÖZGÜNER ve Murat ŞEN ile eserlerin çizimlerinde özverili çalışmalarından dolayı Muhammed BİÇER'e teşekkür ederiz.

Kaynakça

Abedi, A. & Omrani, B. (2015). Kura-Araxes culture and North-Western Iran: New perspectives from Kul Tepe Jolfa (Hadishahr). *Paléorient* 41(1), 55-68.
https://www.persee.fr/doc/paleo_0153-9345_2015_num_41_1_5655

Alizadeh, K. Engbal, H. & Samei, S. (2015). Approaches to social complexity in Kura-Araxes culture: A view from Köhne Shahar (Ravaz) in Chaldran, Iranian Azerbaijan. *Paléorient*, 41(1), 37-54.
https://www.persee.fr/doc/paleo_0153-9345_2015_num_41_1_5654

Arampatzis, H. (2023). Neolithic Bone Tool Technology and Typology from the Region of Four Lakes, Western Macedonia, Greece. *Quaternary International* 665-666, 132-144.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2022.10.020>

Batt, C. (2023). Archaeomagnetic Dating. In A. Mark Pollard, Ruth Ann Armitage, & Cheryl A. Makarewicz (Eds.), *Handbook of Archaeological Sciences volume 1-2* (2nd ed., pp. 99-110). John Wiley & Sons Ltd, ISBN:9781119592044.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119592112>

Bertolini, M. & Hohenstein, U.T. (2017). Bevel-ended Tools on Large Ungulate Ribs during the Bronze Age in Northern Italy: Preliminary Result of Functional and Experimental Analyses. *Quaternary International* 427, Part B: 253-267.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2016.02.002>

Bulut, H. (2016). Batı Toros mağaraları kemik bızlarına ilişkin tekno-tipolojik ve fonksiyonel değerlendirmeler. *Anadolu* 42, 29-48.
https://doi.org/10.1501/andl_00000000430

Burney, C.A. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolian Studies* 8, 157-209.
<https://doi.org/10.2307/3642418>

Campana, D.V. (1989). The Natufian and Zagros Protoneolithic Bone Tools Assemblages (Chapter IV). Natufian and Protoneolithic Bone Tools. *The Manufacture and Use of Bone Implements in the Zagros and the Levant*. BAR British Archaeological Reports International Series 494. ISBN 978-140-734-78-37. <https://doi.org/10.30861/9780860546320>

Chomko, S.A. (1975). Bone Awls and Utilized Antler Tines from Arnold Research Cave, 23cy64, Missouri. *Plains Anthropologist* 20(67): 27-40. <https://www.jstor.org/stable/25667240>

Choyke, A.M. (2016) Bone Technology in Africa. In Helaine Selin (Ed.), *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures* Springer Science+Business Media Dordrecht, ISBN 978-94-007-7747-7 (eBook). <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-1-4020-4425-0>

Choyke, A.M. & Schibler, J. (2007). Prehistoric Bone Tools and the Archaeozoological Perspective: Research in Central Europe. In Christian Gates St-Pierre & Renee B. Walker (Eds.), *Bones as Tools: Current Methods and Interpretations in Worked Bone Studies*, 51-65. BAR International Series 1622. ISBN 9781407300344. <https://www.barpublishing.com>

Cohen, A & Serjeantson, D. (1996). *A Manual for the Identification of Bird Bones from Archaeological Sites*. Revised Edition. London. Google Scholar.

Conner, S.E. & Kvavadze, E. (2014). Environmental context of the Kura-Araxes culture. *Paléorient* 40(2), 11-12. https://www.persee.fr/doc/paleo_0153-9345_2014_num_40_2_5633

Delson, E., Tattersall, I., Van Couvering, J.A. & Brooks, A.S. (2000). Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory. In Eric Delson, Ian Tattersall, John A. Van Couvering & Alison S. Brooks

(Ed.), (Second edit). Taylor & Francis Group New York & London, 2000. ISBN 0-203-00942-8. <https://ebookcentral.proquest.com>

Finlayson, C. (2023). *Akıllı Neandertal: Mağara Sanatı, Kuş Avcılığı ve Bilişsel Devrim*. (Fahrettin Biçici, Çev. Ed.), Babil Kitap. ISBN: 978-605-72631-0-0.

Goffer, Z. (2007). *Archaeological Chemistry* (Second edit). Wiley-Interscience, John Wiley & Sons, Inc., Publication. ISBN:9780471252887. <https://doi.org/10.1002/0471915254>.

Hendy, J. (2023). Archaeological Proteomics. In A. Mark Pollard, Ruth Ann Armitage, & Cheryl A. Makarewicz (Ed.), *Handbook of Archaeological Sciences volume 1-2* (2nd ed., pp. 501-510). John Wiley&SonsLtd, ISBN:9781119592044. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119592112>

Henshilwood, C., D'Errico, F., Vanhaeren, M., Van Niekerk, K. & Jacob, Z. (2004). Middle Stone Age Shell Beads from South Africa. *Science* 304(5669), 404. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1095905>

Hopkins, C.E., Hamm, T.E. & Leppart, G.L. (1970). *Atlas of Goat Anatomy. Part I: Osteology*. Edgewood Arsenal Technical Report EATR 4431. Department of The Army Edgewood Arsenal, Edgewood Arsenal, Maryland 21010.

Hovsepyan, R. (2015). On the agriculture and vegetal food economy of Kura-Araxes culture in the South Caucasus. *Paléorient* 41(1), 69-82. https://www.persee.fr/doc/paleo_0153-9345_2015_num_41_1_5656

Iorga, A., Gosden, C., Lock, G. & Schulting, R. (2021). Stable Carbon and Nitrogen Isotope Analysis and Romano-British Animal Management along the Ridgeway, Oxfordshire. *Journal of Archaeological Science: Reports* 40 Part A:103254. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.103254>.

Isaakidou, V. (2017). Meaningful Materials? Bone Artefacts and Symbolism in the Early Bronze Age Aegean. *Oxford Journal of Archaeology* 36(1), 43-59. <http://doi.org/10.1111/ojoa.12104>.

Iserlis, M. Goren, Y. Hovsepyan, I. & Greenberg, R. (2015). Early Kura-Araxes ceramic technology in the fourth millennium BCE site of Tsaghkasar, Armenia. *Paléorient* 41(1), 9-23. https://www.persee.fr/doc/paleo_0153-9345_2015_num_41_1_5652

Işıklı, M. (2015). The Kura-Araxes Culture in the Erzurum Region: The Process of Its Development. *TÜBA-AR* 18, 51-69. https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/tuba-ar/TÜBA-AR%20Sayı18_2.pdf

Outram, A.K. (2023). Zooarchaeology. In A. Mark Pollard, Ruth Ann Armitage, & Cheryl A. Makarewicz (Eds.), *Handbook of Archaeological Sciences volume 1-2*. (2nd ed., pp. 731-752). John Wiley & Sons Ltd, ISBN:9781119592044. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119592112>.

Keddie, G. (2012a). Bone Awls: Bridging or Widening The Gaps Between Archaeology&Ethnology. *The Midden* 44(1) 1-12. Google Scholar

Keddie, G. (2012b). Ulna Bone Tools: Identifying Their Fuction. *The Midden* 44(3/4) 23-28. Google Scholar.

LeMoine, G.M. (2007). Bone Tools and Bone Technology: A Brief History. In Christian Gates St-Pierre & Renee B. Walker (Eds.), *Bones as Tools: Current Methods and Interpretations in Worked Bone Studies*, 9-22. BAR International Series 1622. ISBN 9781407300344. <https://www.barpublishing.com>

Ma, S., Doyon, L., Zhang, Y & Li, Z. (2023). Disentangling Carcass Processing Activities and the State of Worked Hide from use-wear Patterns on Expedient Bone Tools: A Preliminary Experiment. *Journal of Archaeological Science: Reports* 49, 104027. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2023.104027>.

Maziar, S. (2015). Settlement dynamics of the Kura-Araxes culture: An overview of the Late Chalcolithic and Early Bronze Age in the Khoda Afarin Plain, North-Western Iran. *Paléorient* 41(1), 25-36.
https://www.persee.fr/doc/paleo_0153-9345_2015_num_41_1_5653

Pearson, J.A., Bogaard, A., Charles, M., Hillson, S.W., Larsen, C.S., Russell, N. & Twiss, K. (2015). Stable Carbon and Nitrogen Isotope Analysis at Neolithic Çatalhöyük: Evidence for Human and Animal Diet and their Relationship to Households. *Journal of Archaeological Science* 57: 69-79.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2015.01.007>.

Renfrew, C. & Bahn, P. (2017). *Arkeoloji: Kuramlar, Yöntemler ve Uygulama*. Homer Kitap Evi. ISBN: 978-9944-483-71-1.

Robson, H.K., Gron, K.J., Gröcke, D.R., Piliciauskiene, G. & Piliciauskas, G. (2023). Carbon, Nitrogen and Sulphur Isotope data of Archaeological Fish and Mammal Bone Collagen from Lithuania. *Data in Brief* 48:109065. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2023.109065>.

Sagona, A. & Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey*. In Antonio Sagona & Paul Zimansky (Eds.), Routledge Taylor & Francis Group. ISBN:978-0-415-48123-6. <https://books.google.com.tr>

Sancak, S., Çil, G. & Yılmaz, H. (2023). Erken Tunç Dönemi Kemik Alet ve Objeler: Tepeköy Höyük, Muş/Türkiye. In Erdoğan, S., Çiftçi, Y. & Ercek, M (Eds.), *Tepeköy Höyük I Erken Tunç Çağı*, 223-265. ISBN: 978-625-6925-14-4. Google Scholar.

Silver, I.A. (1969). The Ageing of Domestic Animals. Don R. Brothwell & Eric Higgs (Eds.), *Science in Archaeology: A Survey of Progress and Research*. 250-256. Basic Books, Inc., Publishers New York. Google Scholar.

Stone, E.A. (2009). Wear on Magdalenian Bone Tools: A New Methodology for Studying Evidence of Fiber Industries. In Eva Andersson Strand, Margarita Gleba, Ulla Mannering, Cherine

Munkholt & Maj Ringgaard (Eds.), *In North European Symposium for Archaeological Textiles X*, 225-232. Ancient Textiles Series 5, Oxbow Books, ISBN: 978-17857-01-56-6. Google Scholar.

Sykut, M., Pawelczyk, S., Borowik, T., Pokorny, B., Flajsman, K. & Niedzialkowska, M. (2020). Intraindividual and Interpopulation Variability in Carbon and Nitrogen Stable Isotope Ratios of Bone Collagen in the Modern Red Deer (*Cervus elaphus*). *Journal of Archaeological Science: Reports* 34 Part B:102669. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102669>

Taha, B., Molist, M. & Sidéra, I. (2017). Tell Halula, Syria: Pre-Pottery Neolithic, Pre-Halaf and Halaf Bone Objects. From Technology to Typology. *Paléorient* 43(2), 53-67. <https://www.persee.fr/collection/paleo>.

Vitezović, S., Bulatović, J. & Mitrović, J.D. (2023). Bird bone artifact from the Late Eneolithic/Early Bronze Age site of Zók (Hungary). *International Journal of Osteoarchaeology* 33 (4: Songs from the Past), 557-797. <https://doi.org/10.1002/oa.3209>

Vercoutère, C., Patou-Mathis, M. & Giacobini, G. (2007). The Importance of the Palaeontological and Taphonomical Analyses for the Study of Bone Industries. In Christian Gates St-Pierre & Renee B. Walker (Eds.), *Bones as Tools: Current Methods and Interpretations in Worked Bone Studies*, 23-34. BAR International Series 1622. ISBN 9781407300344. <https://www.barpublishing.com>

Görsel Kaynaklar

Resim 4: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 5: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet Çizimi, 2023.

Resim 6: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 7: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 8: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 9: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet Çizimi, 2023.

Resim 10: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 11: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 12: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet Çizimi, 2023.

Resim 13: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet Çizimi, 2023.

Resim 14: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet Çizimi, 2023.

Resim 15: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet Çizimi, 2023.

Resim 16: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 17: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 18: Savaş Onur Şen, İremir Höyük Kazı Arşivi, Kemik Alet, 2023.

Resim 1: İremir Höyüğü'nün Genel Görünümü.

Resim 2: İremir Höyüğü'nün Genel Görünümü

Resim 3: İremir Höyük'teki Kazı Çalışmalarının Genel Görünümü

*Resim 4: Gerçek Olmayan Kemik Alet (Kıymık Bız, Ovis/Capra),
(Fotograf: Savaş Onur Şen).*

Resim 5: Gerçek Kemik Alet (Çift taraflı Uç, Boynuz, Cervus elaphus), (Çizim: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, 2022).

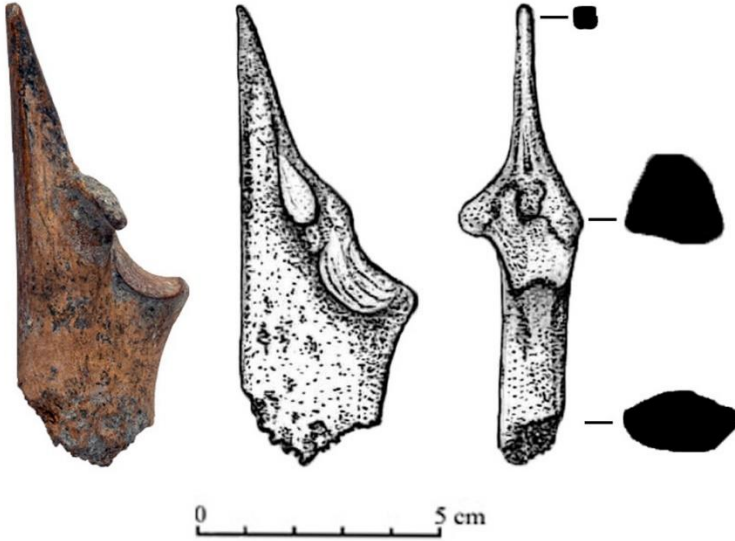
Resim 6: Yarı İşlenmiş Kemik Alet (Ulna Bız, Ovis/Capra), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen).

Resim 7: Tam İşlenmiş Kemik Alet (Deliksiz İğne), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen)

Resim 8: Metapodial Bız (Ovis aries), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen)

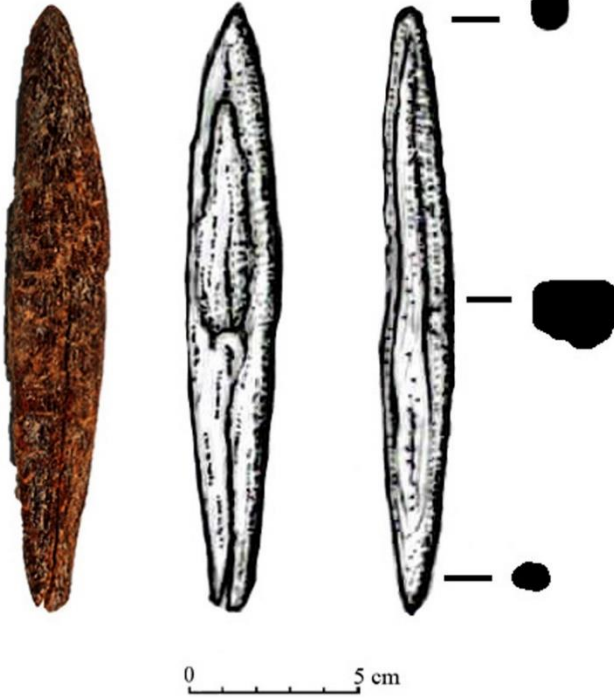
Resim 9: Ulna Bız (Ovis/Capra), (Çizim: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, 2022).

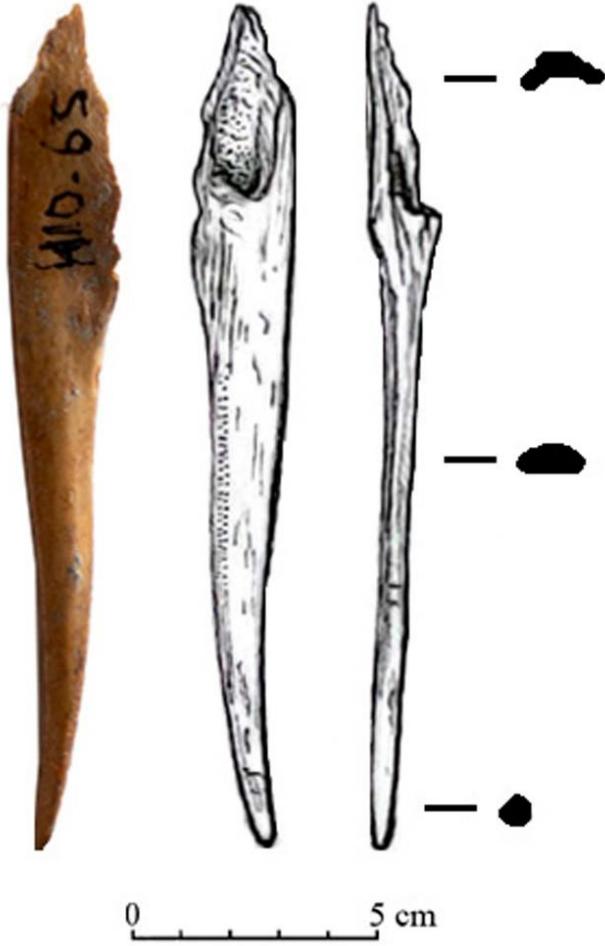
Resim 10: Spatula (Metapodial, Ovis/Capra), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen)

Resim 11: Ulna Bız (Ovis/Capra), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen).

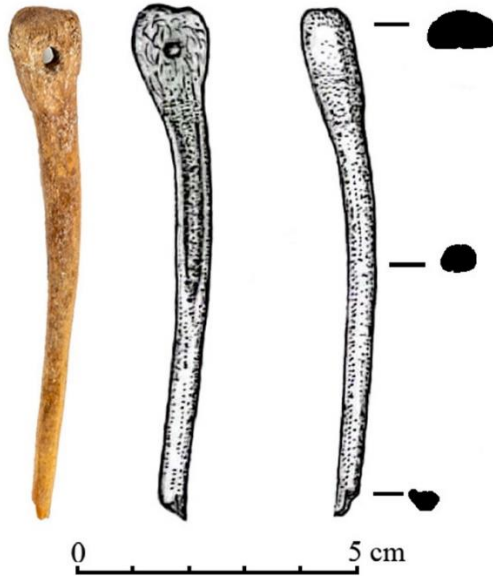
Resim 12: Çift Taraflı Uç (Boynuz, Cervus elaphus), (Çizim: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, 2022).

Resim 13: Ulna Bız (Ovis/Capra) (Çizim: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, 2022).

Resim 14: Boynuz Alet (Cervus elaphus), (Çizim: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, 2022).

Resim 15: Delikli İğne (Kuş Kemiği) (Çizim: Muhammet Biçer ve Selma Sancak, 2022).

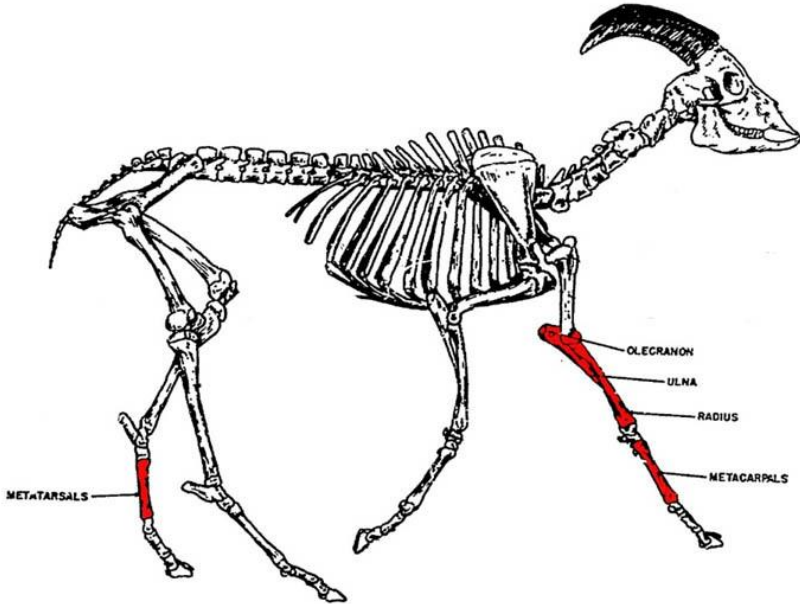
Resim 16: (Boynuz, Cervus elaphus), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen)

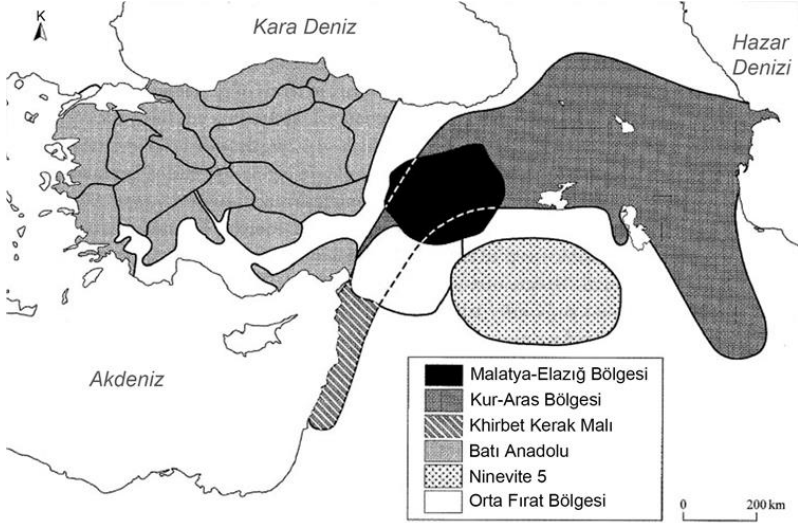
Resim 17: Ulna Bız (Ovis/Capra), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen)

Resim 18: Silindirik Bız (Ovis/Capra), (Fotoğraf: Savaş Onur Şen)

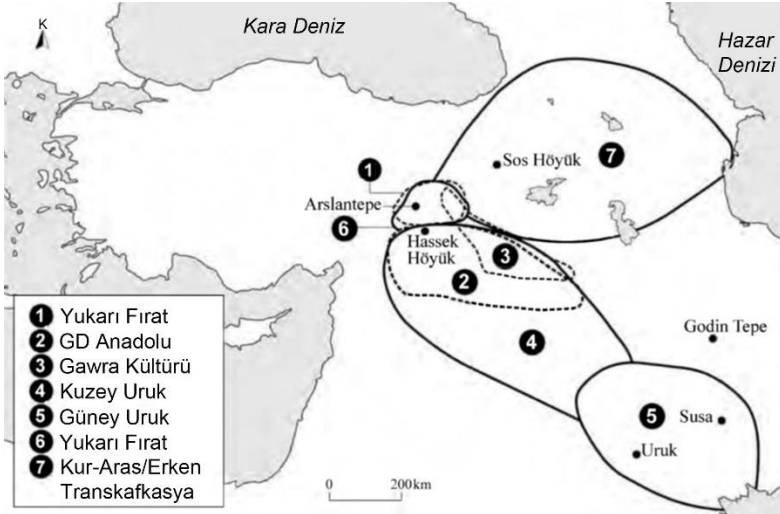

Şekil 1: *Capra hircus*: Kemik Alet Tercihleri Ulna, Radius Metacarpal ve Metatarsal (Hopkins ve ark., 1970).

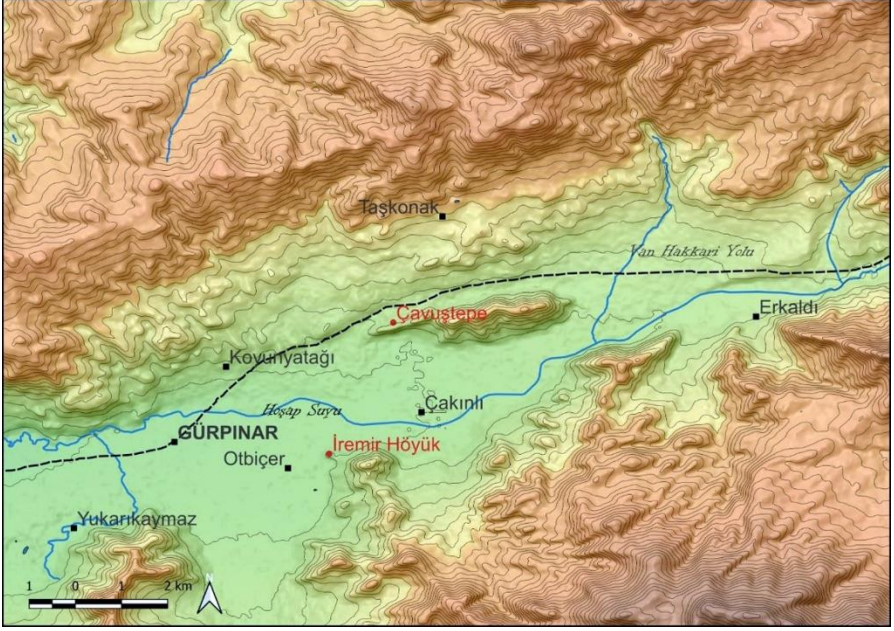

Harita 1: Erken Transkafkasya (veya Kura-Aras) Kültürünün Yakın Doğu'daki Yayılımı

(Alizadeh & ark., 2015).

Harita 2: Doğu Anadolu ve komşu bölgelerdeki Geç Kalkolitik kültür bölgeleri: 1–3 (MÖ 4000–3500). 4–7 (MÖ 3500–3000), (Sagona & Zimansky, 2009).

Harita 3: İremir Höyüğün Topografik Görünümü

BÖLÜM II

Etrüsk Duvar Resimlerinde Doğa ve Av Teması

Işık ALBASAN¹

Giriş

Etrüskler, tarihsel verilere göre MÖ 8. yüzyıl sonu ve MÖ 1. yüzyıl aralığında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yaşadıkları yer İtalya'nın Etruria Bölgesi'dir. Sınırlarını Arno ile Tiber Nehirleri arasında kalan Tuscania, Umbria'nın batısı ve Latium'un kuzeyi oluşturmaktadır (Buzzi, 1984). Bu sınırlar Etrüskler genişledikçe kuzey ve güneydeki kentlere doğru yayılım gösterse de Etrüskler denilince akla gelen ve Etrüsk sanatına ışık tutan değerli ve önemli eserlerin sıklıkla ele geçtiği bölge, bahsi geçen sınırlar içindeki alandır. Etrüsklerin hem sanatsal hem ekonomik açıdan gelişiminin

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Klasik Arkeoloji (Doktora Mezun), Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8977-4613>, E-mail: isikalbasan@gmail.com

gözlendiği en önemli kentler ise Tarquinia, Chiusi, Cerveteri (Caere), Orvieto ve Vulci'dir (Banti, 1961) (Şekil 1).

Şekil 1. Etruria Bölge Haritası (Kaynak: Cristofani, 1981)

Etrüsklerin nerede ve ne zaman yaşadıkları tespit edildikten sonra bu toplumun kim oldukları ve kökenlerinin nereye ait olduğu sorunsalı ortaya atılmıştır. Antik yazarlar tarafından öne sürülen üç teori üzerinden modern araştırmacılar da ilerlemiştir. Bu üç teoriden birine göre Etrüskler Anadolu'nun (Küçük Asya) Lydia Bölgesi'nden gelmişler, diğer teoriye göre Etruria'nın yerel halkıdır, son teoriye göre ise Alplardan, kuzeydeki Raetia'dan gelmişlerdir (Bellelli, 2012; Pallottino, 2016).

Etruria bölgesel olarak coğrafi şartlarından dolayı gelişime yönelik birçok avantaja sahiptir. Bölgede bağcılık, balıkçılık, avcılık, tarımın yanında jeopolitik konum sebebiyle ticaret de yapılmaktadır. Ayrıca bölgede maden rezervleri de mevcuttur. Bu avantajlar Etrüsklerin zenginleşip ekonomik açıdan hızla kalkınmalarına, yerel Villanova kültürleriyle etkileşim içinde kendi halinde küçük bir toplumken; hızla gelişip kentleşmelerine yol açmıştır. Ticari ilişkiler sonucu birçok farklı toplumla etkileşim içine girdiler. Böylece ortaya hem kentleşmiş zengin hem de sanatsal ve toplumsal açıdan çok kültürlü bir yapı çıkmıştır. Çok kültürlü bu toplum ve sanat yapısının içinde Etrüskler bazı noktalarda kendine özgülüklerini yansıtmışlardır (Cristofani, 1981; Schneider, 1998). Gerek Etrüsk toplum yapısında gerekse bu toplumun birer yaratımı olan sanat eserlerinde çok renkliliğin içinde bu kendine özgülükler gözlenmektedir. Bu kendine özgülüklerden biri ise doğa ve av temasıdır. Etrüskler, içlerinde yaşadıkları coğrafya ve bunun avantajlarından oldukça fazla şekilde yararlandıkları için doğayla her zaman iç içe olmuş ve ona karşı saygı duymuşlardır. Doğayla ilgili sembolleri ve betimleri sanatlarında sıklıkla kullanmışlardır (Bonfante, 1986). Bunun en iyi örneğini Etrüsk mezar sanatında geniş bir yer tutan duvar resimlerinde görmek mümkündür. Av ve avcılık da Etrüsklerin hayatında tarım ve ticaretin yanında önemli bir yer tutmaktaydı. Özellikle atlar, Etrüskler için hem avda hem de oyunlarda aktif olarak kullanıldığından oldukça büyük öneme sahipti. Av, avcılık, avla bağlantılı hayvan betimleri de tıpkı doğa sahnelerinde olduğu gibi duvar resimlerinde de görülmektedir (Rizzo, 1989).

Tarihi MÖ 8. yüzyıla kadar uzayan, en yoğun örneklerin MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 4. yüzyıl aralığında yapıldığı Etrüsk duvar resimleri, mezar sanatında çok önemli bir yere sahiptir. İlk duvar resmi örneği Veio kentinde olsa da, en popüler ve oransal bağlamda yoğun örneklerin görüldüğü yer, Tarquinia kentidir. Bunun dışında Sarteano, Vulci, Chiusi ve Orvieto kentlerindeki nekropollerdeki mezarlarda da duvar resimleri bulunmaktadır (Ceci, 2011). Etrüsk duvar resimlerinde ziyafet, sportif aktiviteler ve oyunlar, kültürel

sahneler, dans, eğlence sahneleri gibi birçok konu betimlenmiştir (Locatelli, 2008). Etrüsk duvar resimlerinde ziyafet, sportif aktiviteler ve oyunlar, kültüsel sahneler, dans, eğlence sahneleri gibi birçok konu betimlenmiştir.

Doğa ve Av Temasının Görüldüğü Etrüsk Duvar Resimleri

Etrüsk duvar resimlerinin hemen hepsinde doğaya ait semboller ve avcılıkla ilgili betimler yer almaktadır. Etrüsk toplumunun nasıl doğa ile iç içe olduğu ve avcılığın bu noktada nerede durduğuna dair bizlere fikir veren bu sahnelerin erken örneklerine Etrüsk kentlerinden Veio'daki mezarlarda rastlanmaktadır. Veio kenti dışında Chiusi ve Tarquinia kentlerindeki mezarlarda da bu sahneler betimlenmiştir. Örneklerin çoğunluğu ise genel olarak Etrüsk duvar resminin en zengin örneklerinin bulunduğu Tarquinia Monterozzi Nekropollerindeki mezarlarda yer almaktadır. Av ve doğa temasının görüldüğü en geç örnek ise Vulci'dir (Macnamara, 1982).

Doğa ve av temasının karşımıza çıktığı en eski örnek Veio'daki Riserva del Bagno Nekropolü'nde bulunan ve M.Ö. 700-690 civarına tarihlendirilen Kükreyen Aslanlar Mezarı'dır. Bu sahne aynı zamanda Etrüsk duvar resimlerinin de en erken örneğini oluşturmaktadır. Mezar odasındaki sahnelerde aşınmalar olsa da basit, stilize şekilde betimlenmiş aslan betimleri görülmektedir (Okamuara, 1989) (Şekil 2).

Şekil 2. Kükreyen Aslanlar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Veio Nekropolü)

Aslan figürü kendi içinde birçok hayvan için bir avcıdır; aynı zamanda örneklerini farklı toplumlara ait birçok sanat eserinde gördüğümüz betimlerde ise bir av hayvanıdır. Bu sebeple mezardaki bu sahneyle vahşi yaşama ve av temasına atıf yapıldığı söylenebilir.

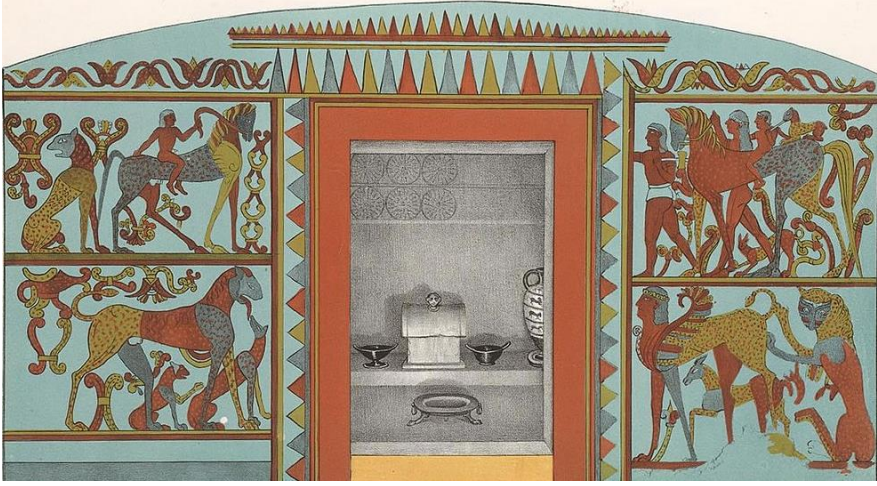
Benzer şekilde Veio ‘daki Riserva del Bagno Nekropolü’nden, M.Ö. 630-625 civarına tarihlendirilen Ördekler Mezarı’ndaki sahne de örnek verilebilir. Sahnede gayet basit çizgilerle, stilize bir şekilde betimlenen sıra sıra dizilmiş ördekler bulunmaktadır (Okamuara, 1989) (Şekil 3). Bu sahneyi de doğa temasına atfetmek mümkündür.

Şekil 3. Ördekler Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi-Veio Nekropolü)

Bu konu bağlamında Veio’dan son örnek ise yine aynı nekropolde yer alan Campana Mezarı’ndaki sahnelerdir. Mezar odasının kapısının iki yanında betimlenmiş duvar resminde dört sahne görülmektedir. Sol sahnenin üstünde bir at ve üzerinde oturan küçük, çıplak bir erkek figürü, atın arkasında ise başını geriye doğru çevirmiş bir panter betimlenmiştir. Sol sahnenin altında büyük bir panter ve panterin altında, biri daha büyük diğeri daha küçük av köpekleri betimlenmiştir. Sağ sahnenin üstünde oldukça yüksek bir

at ve üzerinde küçük, çıplak bir erkek figürü ve köpeği gösterilmiştir. Biri atın önünde diğeri atın yanında iki erkek figürü varken; atın altında ise bir av köpeği vardır. Sağ sahnenin altında başı erkek başı, gövdesi aslan şeklinde gösterilen karışık bir varlık olan sfenks, yanında ceylan ve sfenksin arkasında panter durmaktadır. Sahnelerdeki boşluklar ise stilize bitkilerle doldurulmuştur (Okamuara, 1989; Cataldi, 2001) (Şekil 4).

Şekil 4. Campana Mezarı (Kaynak: Okamuara, 1989)

Sahnede hem av hem doğa teması bulunmaktadır. Etrüsk kültüründe önemli bir yer tutan ve avda sıklıkla kullanılan atlar, sahnede başat rolde gösterilmiştir. Yine avda destek görevi gören av köpekleri betimlenmiştir. Av sahnelerinde sıklıkla antik dönem sanatında karşımıza çıkan panterler de unutulmayarak av teması vurgusu artırılmıştır. Sahnedeki stilize bitkilerle doğayla ilgili bir atmosfer yaratılmıştır.

Daha öncede ifade edildiği gibi Veio'daki örnekler dışında Tarquinia, Vulci ve Chiusi'deki mezarlarda da doğa ve av temasıyla bağlantılı sahneler mevcuttur (Macnamara, 1982). Etrüsk kentlerinden Chiusi'deki Poggio Renzo Nekropolü'ndeki M.Ö. 480 yılına tarihlendirilen Maymun Mezarı'ndaki sahnelerden birinde iki atın çektiği arabalara binmiş giyimli erkek figürleri betimlenmiştir.

Arka arkaya ilerleyen arabalardan birinin atlarının hemen altında bir köpek gösterilmiştir (Steingraber, 2006) (Şekil 5).

Şekil 5. Maymunlar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Chiusi Nekropolü)

Aynı mezar odasının bir başka duvarında atlar ve sürücüleri betimlenmiştir. Atların bacakları arasında bir av köpeğiyle oynayan genç bir erkek figürü görülmektedir. Atların ayaklarının yanlarında ise üç kaplumbağa ilerlemektedir (Pallottino, 1985; Steingraber, 2006) (Şekil 6).

Şekil 6. Maymunlar Mezarı (Kaynak: Steingraber, 2006)

Bu iki sahneyle Etrüsk toplumunda atların ne kadar önemli bir yeri olduğu görülebilir. Gerek oyunlarda, yarışlarda gerekse ava giderken başat rolü üstlenen atlardır. Burada da atlara binen genç erkekler gösterilerek bu duruma vurgulanmıştır. Ayrıca av temasına diğer bir işaretle atların bacakları arasında betimlenen köpek figürleridir. Etrüsklerin doğayla iç içe olmaları durumu kaplumbağa ve oyunları izleyen, mezara adını veren maymun betimleriyle de doğrulanmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Maymunlar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Chiusi Nekropolü)

Doğa ve av temalarıyla ilgili betimlerin çoğunluğu Etrüsk kenti Tarquinia'nın Monterozzi Nekropolü'ndeki mezarların duvar resimlerinde bulunmaktadır. Bunlara kronolojik olarak bakıldığında; ilk olarak M.Ö. 600 ile 590 yılına tarihlendirilen Panterler Mezarı örnek verilebilir. Mezar odasının alınlığında betimlenen, mezara da adını veren ve av hayvanları arasında sayabileceğimiz iki panter betimi görülmektedir (Bettini, 1994) (Şekil 8).

Şekil 8. Panterler Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia Monterozzi Nekropolü'nden hem av hem doğa sahnelerinin mezar odasının dört bir yanında, yoğun bir şekilde gözlemlenebildiği en önemli örnek M.Ö. 530-500 aralığına tarihlendirilen Avcılık ve Balıkçılık Mezarı'dır. Mezarın adından da anlaşılacağı üzere mezar odasının üç duvarında da doğa ve av betimleri yer almaktadır (Moretti, 1974; Naso, 1987; Bettini, 1994). Detaylara odaklanıldığında mezar odasının kapısının karşısındaki duvarın alt kısmı deniz dalgaları şeklinde dekore edilmiştir. Denize konan martılar, güvercinler ve suya dalıp çıkan yunuslar görülmektedir. Gökyüzü ise rengarenk uçuşan kuşlarla kaplanmıştır. Adeta doğanın içinden bir an mezar odasındaki bu duvarda natüralist şekilde kopya edilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Avcılık ve Balıkçılık Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi-Tarquinia Nekropolü)

Denizin üstünde bir balıkçı teknesi vardır. Teknedeki erkeklerden biri kürek çekerken, ikisi balıkları avlamak için ağları denize atmaktadır. Erkeklerden biri de tüm bu olayı kontrol eder şekilde ayakta durmaktadır. Sahnenin sağında kayanın üzerinde duran genç çıplak erkek figürü elindeki sapanla kuşları avlamaktadır (Steingraber, 2006) (Şekil 10). Mezar odasının iki yan duvarında da benzer şekilde gökyüzünde uçuşan kuşlar, deniz dalgaları ve dalgalarla oynayan yunuslar görülmektedir.

Şekil 10. Avcılık ve Balıkçılık Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi-Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia'dan M.Ö. 520-500 civarına tarihlendirilen bir başka mezar olan Dişi Aslanlar Mezarı'ndaki duvar resimlerindeki sahnelerde betimlenen konu daha çok ziyafet, dans ve eğlence odaklı olsa da gerek bu ziyafetin gerekse eğlencenin doğa içinde olduğu sahnelerdeki detaylardan anlaşılmaktadır. Doğa içinde gerçekleşen bir eğlence ve ziyafet anı görülmektedir (Okamuara, 1989). Örneğin; mezar odasının duvarlarının alt kısımlarında daha önceki örnekte ele alınan Avcılık ve Balıkçılık Mezarı'nda olduğu gibi dalgalı deniz motifleriyle bezenmiştir. Detaya yaklaşıldığında denizin üstünde uçan kuşlar ve dalgalara dalıp çıkan yunuslar betimlenmiştir (Şekil 11).

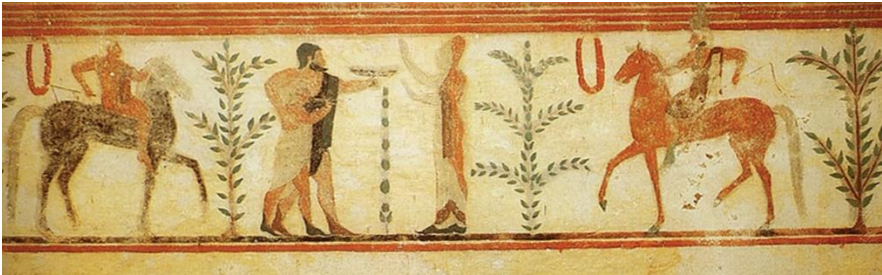
Şekil 11. Dişi Aslanlar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Bu detaylarla Etrüsklerin doğanın ve denizin birer parçası olduğu hissi yaratılmaktadır. Mezar odasının kapısının karşısındaki duvarın alınlığında ise mezara adını veren, karşılıklı duran memeleri şişmiş dişi aslan betimleri yer almaktadır. Aslan daha öncede ifade edildiği gibi hem bir avcı hem de bir av hayvanıdır. Ayrıca burada yeni doğum yapmış memeleri süt dolu anne aslan betimleriyle sadece av temasına değil doğaya ait bir vurgu da yapılmaktadır (Şekil 12).

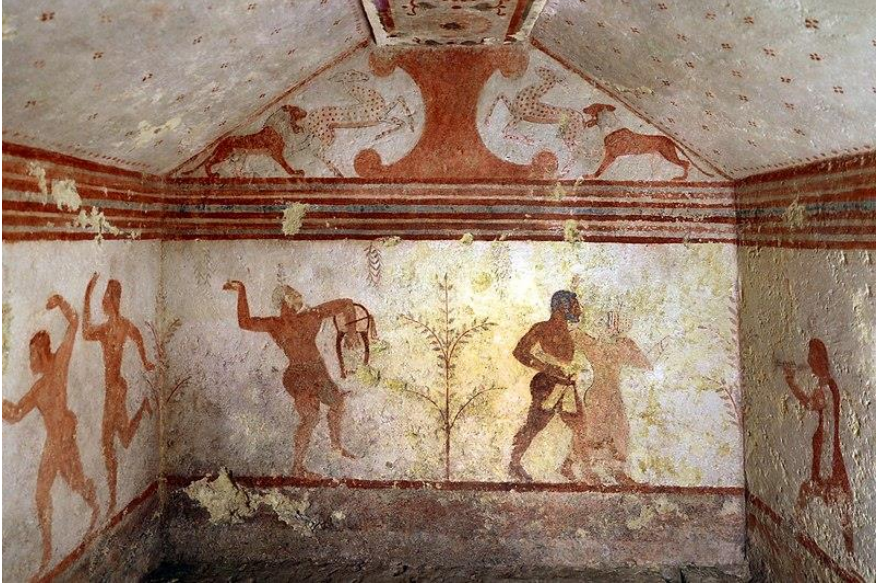
Şekil 12. Dişi Aslanlar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia'dan, M.Ö. 510 civarına tarihlendirilen Baron Mezarı'nın duvarlarındaki sahnelerde de ağaçlıklı doğa içinde bir sahne betimlenmiştir (Okamuara, 1989). Biri siyah, diğeri kahverengi at üzerinde betimlenmiş ellerinde kırbaçları olan biniciler vardır. Figürler merkezdeki ana odaklanmıştır. Biri genç, diğeri yaşlı giyimli erkekler ellerinde bir kase tutmakta hemen önlerindeki zengin giyimli bir kadına bunu uzatmaktadırlar. Doğanın içinde dini bir ritüel anı gösterilmiştir (Okamuara, 1989) (Şekil 13).

Şekil 13. Baron Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia'da Monterozzi Nekropolü'nden bir başka mezarda da doğa ve av betimleri bulunmaktadır. M.Ö. 520-500 aralığına tarihlendirilen Bakkhalar Mezarı'nın odasının duvarlarında ağaçlarla ve dallarla çevrili doğal kırlık bir atmosfer yaratılmıştır. Bu atmosfer içinde dans eden, müzik aleti çalan ve eğlenen giyimli kadın figürleri ve bazıları giyimli bazıları çıplak erkek figürleri betimlenmiştir. Mezar odasının kapısının karşısındaki duvarın altlığında ise bir av sahnesi betimlenmiştir. Aslanın, geyiği avlama anı gösterilmiştir. Bu figürler karşılıklı şekilde yer almaktadırlar (Moretti, 1974) (Şekil 14).

Şekil 14. Bakkhalar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

M.Ö. 490-480 civarlarına tarihlendirilen, Tarquinia'dan Scrofa Nera Mezarı'nda da vahşi doğa teması hayvan betimleriyle sağlanmıştır. Mezar odasının duvarlarındaki temel konu ziyafet sahnesidir. Fakat ziyafet sahnesi doğal bir ortamda gerçekleşmektedir. Sahnedeki klinelerin altında çeşitli hayvanlar betimlenmiştir (Moretti, 1974). Bunlar geyik ve av köpeğidir. Av

teması geyik ve bir av köpeği ile hatırlatılmıştır. Ayrıca daha çok Asya ve Afrika’da karşımıza çıkan misk kedisi de yer almaktadır. Burada da vahşi doğaya atıf yapılmıştır (Steingraber, 2006) (Şekil 15).

Şekil 15. Scrofa Nera Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Doğaya ait vurgular Tarquinia’daki M.Ö. 490-480 aralığına tarihlendirilen Triclinium Mezarı’nda da bulunmaktadır. Mezar odasındaki duvar resimlerinde betimlenen esas konu ziyafet ve eğlencedir. Fakat doğa ve av vurgusu detaylarda yine saklıdır. (Steingraber, 2006) (Şekil 16).

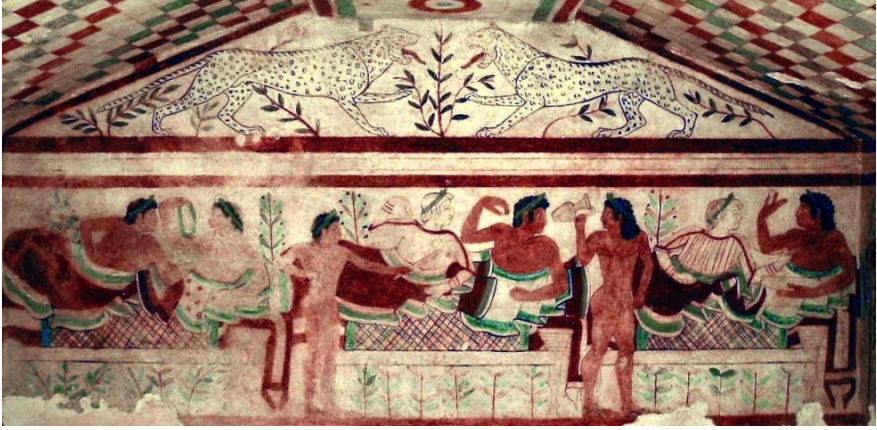
Şekil 16. Triclinium Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Klinelerin altında panter, keklik, tavuk, kuş gibi hayvanlar betimlenmiştir. Ayrıca mezar odasının yan duvarlarında zeytin ağaçlarıyla oluşturan doğal bir ortam içinde erkek figürleri dans etmekte, müzik aleti çalmaktadır. (Şekil 17).

Şekil 17. Triclinium Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia'dan, M.Ö. 480'e tarihlendirilen Leoparlar Mezarı'nda da doğada gerçekleşen bir ziyafet anı görülmektedir. Arka planda zeytin ağaçları betimlenmişken; klineler altında ise çalılar görülmektedir. Mezar odasının alınlığında ise mezara adını veren hem avcı rolüne sahip hem de bir av hayvanı olan leoparlar gösterilmiştir (Bettini, 1994) (Şekil 18).

Şekil 18. Leoparlar Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia Monterozzi Nekropolü'nden, M.Ö. 480 civarına tarihlendirilen Avcı Mezarı konuyla bağlantılı örneklerden biridir. Mezar adını direkt konuyla bağlantılı olarak mezar sahibi olan avcıdan almaktadır. Mezarda avcılıkla ilgili malzemeler bulunmasının yanında duvarlarda betimlenen klasik bir av hayvanı olan geyik betimlenmiştir. Ayrıca mezarın üç duvarını çeviren bir frizde bir av sahnesi görülmektedir. Ava vurgu gerek betimlerden gerekse mezarın adından oldukça açık şekilde hissedilmektedir (Moretti, 1974). Ek olarak duvardaki küçük çiçeklerle doğaya atıf yapıldığı söylenebilir (Şekil 19).

Şekil 19. Avcı Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Mezar odasının üç duvarını çeviren frizde yer alan av sahnesinde ise sırasıyla at, panter, boğa ve geyik gibi avla bağlantılı hayvanlar vardır. Hayvanlar arasında elinde kalkan tutan avcılar betimlenmiştir (Moretti, 1974) (Şekil 20).

Şekil 20. Avcı Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia Monterozzi Nekropolü'ndeki bir başka mezar da adını av sahnesinden almaktadır. M.Ö. 450 civarına tarihlendirilen Geyik Avı Mezarı'ndaki sahnede çıplak genç bir avcı figürü yanındaki av köpeğiyle beraber betimlenmiştir. Avcı hemen önünde duran geyiğe saldırma anında gösterilmiştir (Naso, 1978) (Şekil 21).

Şekil 21. Geyik Avı Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Tarquinia Nekropolü)

Tarquinia Monterozzi Nekropolü'nden son örneğimiz M.Ö. 400 civarına tarihlendirilen Querciola Mezarı'dır. Bu mezardaki sahneler rutubetten aşırı derecede aşınmıştır. Fakat renkli çizimlerinden sahnelerin konularını ve detayları tahmin etmek mümkündür. Doğayla iç içe bir yaşamı olan Etrüskler bu mezarın duvar resimlerinde ziyafette, atlarla yarışırken, doğa içinde müzikle eğlenirken ve domuz avı sahnesinde betimlenmişlerdir (Hattler, 2017) (Şekil 22).

Şekil 22. Querciola Mezarı (Kaynak: Hattler, 2017)

Av ve doğa temasının betimlendiği veya detaylarda vurgulandığı en geç tarihli örnek Vulci, Ponte Rotto Nekropolü'nden François Mezarı'dır. Çoğunlukla mitolojik temalı konuların betimlendiği mezardaki sahnelerden ufak bir bölümünde hayvanlar arasında gerçekleşen bir av anının betimi görülmektedir. İki aslanın bir geyiği, bir aslanla ve kaplanın bir geyiği parçalama anları betimlenmiştir (Bloom, 1974) (Şekil 23).

Şekil 23. François Mezarı (Kaynak: Yazarın Arşivi- Vulci Nekropolü)

Sonuç

Etrüskler her zaman birer doğa insanı olmuşlardır. Zenginliklerinde ve ekonomik gelişimlerinde onlara fayda sağlayan bulundukları coğrafyanın doğa şartlarıyla uyum içindeydiler. Onların yükselmelerinde etkili rol oynayan doğaya saygı duymuşlar, ona gereken değeri vermişlerdir. Doğayla bütünleşik, denge içinde yaşayan Etrüskler bu saygılarını ve uyumlarını sanat eserlerinde dile getirmişlerdir. Özellikle bunu en iyi şekilde Etrüsk sanat eserlerinde önemli bir yer olan mezar odalarındaki duvar resimlerinde gözlemleyebiliriz.

Doğa sahneleri ya da doğayla ilgili sembollerin dışında Etrüsklerde avcılık, av ve bununla ilgili olarak hayvan betimleri de oldukça önemli bir yere sahiptir. Etrüskler geleneksel geçim kaynaklarından biri olan avcılığı hiç bırakmamışlardır. Bunu izlemenin en iyi yolu yine mezar odaları içindeki duvar resimleridir. Bu resimlerde sıklıkla avcılık, av hayvanları betimleri göze

çarpmaktadır. Bunun dışında avcılıkta önemli bir rol oynayan hayvanlardan biri olan atların betimlenme sıklığı da Etrüsklerde atın önemine yapılmış birer atıftır.

Etrüsklerde doğa ve av temaları iç içe geçmiş konulardır. Bu nedenle gruplara ayırmak mümkün değildir. Duvar resimlerindeki hemen her sahnede konusu birbirinden farklı olsa da doğaya ve av temasına ait izler görülmektedir. Bu temanın yer aldığı duvar resimlerinin en erken örnekleri Veio kentindeki Riserva del Bagno Nekropolü'ndeki mezarlardır. Kükreyen Aslanlar Mezarı, Ördekler Mezarı ve Campana Mezarı'ndaki sahnelerde av ve doğa temasına ait betimler bulunabilir. Etrüsk kentlerinden Chiusi Poggio Renzo Nekropolü'ndeki Maymunlar Mezarı'nda da aynı durum vardır. Örneklerin sayıca çok olduğu Tarquinia Monterozzi Nekropolü'ndeki Panterler, Dişi Aslanlar, Baron, Bakkhalar, Scrofa Nera, Triclinium, Leoparlar ve Querciola Mezarlarında yer alan sahnelerdeki detaylarda doğayla ilgili kuşlar, yunuslar, deniz, çiçekler ve ağaçlar gibi sembollerin ve avla ilgili vahşi doğadan av hayvanlarının, av sahnelerinin, avcılıkta başat rolü oynayan atların ve destek görevi sağlayan av köpeklerinin betimleri gösterilmiştir. Tarquinia'dan doğa ve av sahnelerinin iç içe geçtiği en güzel örnek ise Avcılık ve Balıkçılık Mezarı'dır. Bu mezarın sahnesinde çok açık, net bir şekilde Etrüsklerin ne kadar doğanın bir parçası olarak yaşadıklarını gözlemlemek mümkündür. Tarquinia'dan Avcı ve Geyik Avı Mezarları da adından anlaşılacağı üzere adını avdan ve avcılıktan alan örneklerdendir. Konuyla ilgili en geç örnek ise Vulci'deki François Mezarı'dır. Bu örnekten sonraki geç dönem Etrüsk duvar resimlerinde doğa ve av temalarına rastlanmamaktadır. Daha çok Roma'yla iletişimden kaynaklı betimlerde ve motiflerde farklılaşma gözlenmektedir.

Kısacası Etrüsk toplumunun doğa ve doğanın bir parçası olan avcılık, av temasıyla nasıl iç içe olduğunun izleri bir toplumun düşüncelerinin dışı vurumu olan sanat eserlerinden duvar resimleri üzerinde sürülebilir. Etrüskler her ne kadar ekonomik olarak ilerleseler de, zengin olsalar da ve farklı kültürlerle iç içe olsalar da bulundukları coğrafyanın ve doğanın şartlarını benimsemişlerdir.

Kendi öz kültürlerini, birer doğa insanı oldukları gerçeğini ve geleneksel geçim kaynaklarını korumuşlardır.

Kaynaklar

Banti, L. (1961). *Il Mondo degli Etruschi*. Primato: Altaforte Edizioni.

Bellelli, V. (2012). *Le Origini degli Etruschi: Storia, Archeologia, Antropologia*. Roma: Edinuardi.

Bettini, C. (1994). *Pitture Etrusche Tarquiniesi*. Novara: Istituto Geografico de Agostini.

Bonfante, L. (1986). *The Etruscan Life and Afterlife*. Michigan: Detroit.

Bloom, M. (1974). *The François Tomb at Vulci*. Pennyslvania: University of Pennyslvania Press.

Buzzi, G. (1984). *La Pittura Antica*. Roma: Pellegrine.

Cataldi, M. (2001). *Tarquinia*. Roma: Bertschneider.

Ceci, F. (2011). La Preziosa Eredita degli Etruschi: Le Tombe Dipinte di Tarquinia. *ArcheoTuscia News*, 3, 7-11.

Cristofani, F. (1981). *Gli Etruschi*. Milano: Longanesi.

Feruglio, A.E. (1982). *Pittura Etrusca ad Orvieto*. Orvieto: Edizioni Kappa.

Gilotta, F. (2008). *Pittura Parietale, Pittura Vascolare*. Firenze: Arte Tipografica Editrice.

Hattler, C. (2017). *Die Etrüsker, Weltkultur im Antiken Italien*. Karlsruhe: Badisches LandesMuseum.

Locatelli, D. (2008). *Banchetto e Simposio in Etruria, Simboli e Immagini del Potere*. Firenze: Arte Tipografica Editrice.

Macnamara, E. (1982). *Vita Quotidiana degli Etruschi*. Roma: L'Erma di Bretschneider.

Moretti, M. (1974). *Pittura in Tarquinia*. Balsamo: Silvana.

Naso, A. (1987). *Pittura Etrusca*. Roma: L'Erma di Bretschneider.

Okamuara, T. (1989). *Pittura Etrusca*. Roma: De Luca Edizioni.

Pallottino, M. (1985). *Pittura Etrusca*. Roma: Istituto Archeologico Germanico.

Pallottino, M. (2016). *Etruscologia*. Milano: Hoepli.

Schneider, H. (1998). *Der Neue Pauly Enzyklöpadie der Antike Band 4*. Stuttgart: J.B. Verlag.

Steingraber, S. (2006). *Abundance of Life Etruscan Wall Painting*. Los Angeles: S. Paul Getty Museum Press.

BÖLÜM III

Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ 3’e Tarihli Depolama Sistemleri Üzerine Bir Analiz

Asuman KAPUCI¹

Giriş

Seyitömer Höyük, Kütahya İl merkezinin 25 km. kuzeybatısında, Çelikler Seyitömer Linyit İşletmesi rezerv sahası içerisinde, eski Seyitömer Kasabası’nın bulunduğu alanda yer almaktadır (Bilgen & ark., 2015b, 323). Seyitömer Höyüğü’nün bulunduğu alan Pliosen Dönem bir göl oluşumudur. Tortul kayaçlar, konglomera, mavi yeşil renkli killi tabaka ve ana kömür damarından oluşmaktadır. Kömür damarının tavanı marndır. Havza genel olarak büyük çapta tektonik

¹ Dr. Öğr. Üyesi Asuman Kapuci, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kütahya, TÜRKİYE, asumankapuci@gmail.com, Orcid no: 0000-0002-4050-388X. Bu makale yazarın 2016 yılında, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nce kabul edilen “Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III Seramiği’nin Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’na Katkıları” başlıklı doktora tezinden genişletilerek üretilmiştir.

hareketlere maruz kalmıştır (Aydın, 1991, 191, 192).

1989 yılı kazı çalışmaları sonucu, M.S. 3. yüzyıl, M.Ö. 6. yüzyıl, Hellenistik Dönem, Orta Tunç Çağ, Erken Tunç Çağ (Aydın, 1991, 194, 195); 1990 yılı çalışmalarında, Roma Dönemi, Hellenistik Dönem, Erken Tunç Çağ (Topbaş, 1992, 12, 13, 15); 1991 yılı kazılarında Roma Dönemi, Hellenistik Dönem, Klasik Dönem (Topbaş, 1993, 2-4); 1992 yılında, Geç Roma, Hellenistik, Erken Tunç Çağ (Topbaş, 1994, 300); 1993 yılında, Roma Dönemi, Hellenistik Dönem, Erken Tunç Çağ (İlaslı, 1996, 2, 3) mimari kalıntı ve buluntularla karşılaşmıştır.

Seyitömer Höyük'te Erken Tunç Çağ 3'e tarihli yerleşim evrelerindeki depo yapılarında sadece günlük ve depo kapları değil, aynı zamanda özel ve ritüel kapların da depolandığı belirlenmiştir. Depolarda diğer yapılardan daha çok kabın ele geçmesi, kent içi ve kent dışı ticaret için yapılan depolama işleminden kaynaklanmış olmalıdır.

Depo Mimarisi

Seyitömer Höyük V-A Evresi'nde depo mekânı olarak işlev görmüş yedi yapı karşımıza çıkmaktadır. Depo mekânlarının höyük üzerindeki konumlarına baktığımızda, kuzeybatıda yer alan bir mekân dışında hepsinin batı bölümde bulunduğu görülmektedir. Mekânların beşi dikdörtgen, sadece biri kareye yakın plan göstermektedir. Boyutları açısından baktığımızda, küçük boyutlu mekâna örnek olarak 50 no.lu mekân 3.50x3.20 m. (11.2 m²) ölçüleri ile (Bilgen & ark., 2011a, 530); orta büyüklüktekilere örnek 28 no.lu mekân 5.10x5.00 m. (25,5 m²) boyutları ile (Bilgen & ark., 2011b, 486); büyük boyutlu mekânlara örnek olarak ise 5 no.lu mekân 6.40x4.30 m. (27,52 m²) (Bilgen & ark., 2011b, 328) ve 57 no.lu mekân 9.40x4.30 m. (40,42 m²) (Bilgen & ark., 2013, 88) ile verilebilir. Söz konusu yapıların duvar kalınlıkları 0.45-0.70 m. arasında değişkenlik göstermektedir. Girişi tespit edilmiş tek mekân olan 5 no.lu yapıda giriş, 1.44 m. genişliği ile doğu kesimde yer almaktadır (Bilgen & ark., 2011b: 328). Depo mekânlarındaki diğer mimari elemanlar olarak, platform, bölme ve ocaklar yer almaktadır.

50 no.lu mekânda orta kısımda 0.85x0.48 m. boyutuyla bir platform tespit edilmiştir (Bilgen & ark., 2011b: 531). 28 no.lu mekânda doğuda yer alan 1.30x0.30 m. boyutuyla bir bölme (Bilgen & ark., 2011b, 486); 26 no.lu mekânda orta alanda 0.95x0.82 m. ölçüleri ile bir ocak (Bilgen & ark., 2011b, 482), 28 no.lu mekânda 1.10x0.80 m. boyutuyla bir ocak (Bilgen & ark., 2011b, 487), 27 no.lu mekânda 1.05x0.70 m. ölçüleri ile bir ocak (Bilgen & ark., 2011b, 484) inşa edilmiştir.

V-B Evresi'nde depo işlevinde kullanılmış dört mekân yer almaktadır. Tüm mekânların tek odalı oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu evredeki depo yapılarının höyüğün kuzey, güney ve batı kesimlerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yapıların hepsi dikdörtgen plan göstermektedir. Mekânların ölçülerine bakıldığında, küçük boyutlu mekâna örnek olarak 1.15x1.95 m. (2,24 m²) boyutuyla 43 no.lu mekân (Bilgen & ark., 2013, 174), orta büyüklükteki mekâna örnek olarak 3.70x3.30 m. (12,21 m²) boyutuyla 57 no.lu mekân (Bilgen & ark., 2013, 89), büyük boyutlu mekânlara örnek olarak 5.04x2.65 m. (13,35 m²) boyutuyla 12 no.lu mekân (Bilgen & ark., 2013, 124), 5.00x2.80 m. (14 m²) boyutuyla 41 no.lu mekân (Bilgen & ark., 2013, 170) verilebilir. Mekânların girişleri güneydoğu ve kuzeydoğu yönlü olup, 0.70-0.80 m. arasında değişen kapı aralığına sahiptir (Bilgen & ark., 2013, 124, 90). V-B Evresi depo yapılarının mimari öğeleri ise platformlar ve ocak olarak karşımıza çıkmaktadır. Platformlar, 41 no.lu mekânın güneybatısında 3.00x1.60 m. boyutunda (Bilgen & ark., 2013, 171), 43 no.lu mekânın kuzeybatısında 1.05x1.05 m. boyutunda (Bilgen & ark., 2013, 174); ocak, 57 no.lu mekânın ortasında 0.75x0.80 m. boyutunda (Bilgen & ark., 2013, 90) inşa edilmiştir.

V-C Evresi'nde depo olarak kullanılmış dokuz mekân yer almaktadır. V-C Evresi depo mekânlarının höyük üzerindeki konumlarına baktığımızda, dördünün batı, üçünün kuzey, ikisinin doğu kesimde yer aldığını görmekteyiz. Tüm yapılar dikdörtgen planlı yapılmış, dördü tek odalı, üçü iki odalı, ikisi de üç odalıdır. Depo yapılarını büyüklüklerine göre ayırdığımızda, küçük boyutlu mekânlara örnek olarak 14 no.lu mekân 2.50x2.80 m. (7 m²) (Bilgen

& ark., 2015b, 45), 12 no.lu mekân 2.23x3.38 m. (7,53 m²) (Bilgen & ark., 2015b, 37); orta büyüklükte mekânlara örnek olarak 28 no.lu mekân 6.69x4.62 m. (30,90 m²) (Bilgen & ark., 2015b, 128); büyük boyutlu mekânlara örnek olarak ise 35 no.lu mekân 12.28x2.88 m. (35,36 m²) (Bilgen & ark., 2015b, 179) , 32 no.lu mekân 14.19x6.10 m. (86,55 m²) (Bilgen & ark., 2015b, 147) ölçüleri ile verilebilir. Söz konusu mekânların duvar kalınlıkları 0.24-1.30 m. arasında değişiklik göstermekle birlikte (Bilgen & ark., 2015b, 147, 128), kuzeybatı, doğu, güneydoğu yönlü girişlerin kapı aralıkları ise 0.54-0.96 m. (Bilgen & ark., 2015b, 152, 147) olarak belirlenmiştir. Yapılardaki mimari öge olarak, bölmeler, ocaklar ve bir fırın bulunmaktadır. Bölmeler, 28 no.lu mekânın A odasında yedi bölme yer alır; güneydoğuda 0.57x0.65 m., güneybatıda 0.39x0.56 m., 0.49x0.51 m., 0.39x0.52 m., 0.72x0.73 m., kuzeybatıda 0.56x0.75 m., 0.65x0.66 m. ölçüleri ile; B odasında kuzeydoğuda 0.58x0.11 m., güneybatıda 0.54x0.15 m. boyutları ile (Bilgen & ark., 2015b, 129); 31 no.lu mekânın kuzeyinde 0.39x0.51 m., 0.55x0.56 m. ölçüleri ile, batıda 1.41 m. çapında, 0.30x0.55 m. ile dört bölme (Bilgen & ark., 2015b, 140) yapılmıştır. Ocaklar, 28 no.lu mekânın A odasının güneyinde 0.29x0.82 m. (Bilgen & ark., 2015b: 128), 31 no.lu mekânın ortasında 0.21x0.78 m. (Bilgen & ark., 2015b, 140), 33 no.lu mekânın A odasının ortasında 0.15x1.44 m. (Bilgen & ark., 2015b, 153), 34 no.lu mekânın A odasının ortasında 0.55x1.40 m. ölçüleri ile (Bilgen & ark., 2015b, 162); fırın, 32 no.lu mekânın A odasının batısında 1.12 m. çapı ile (Bilgen & ark., 2015b, 147) inşa edilmiştir. Çatı sistemi ile ilgili bilgi vermesi açısından da 5 no.lu mekânın kuzeydoğusunda 0.30 m. çapında bir ahşap deliğinin varlığı görülmektedir (Bilgen & ark., 2011a, 328).

Küpler

İn situ olarak ele geçen 190 adet küp, dar-kısa boyunlu, dar-uzun boyunlu ve geniş-kısa boyunlu olarak sınıflandırmıştır.

Dar-Kısa Boyunlu Küpler

Dar-kısa boyunlu küpler hem halka hem de düz dipli olarak üretilen örneklere sahiptir. Ayrıca dört yatay kulplu ve iki yatay-iki dikey kulplu olarak iki grupta şekillendirilmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1: Dar-kısa boyunlu küplerdeki form çeşitliliği

Dört Yatay Kulplu

İki Yatay-İki Dikey Kulplu

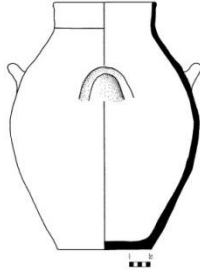

Dar-Uzun Boyunlu Küpler

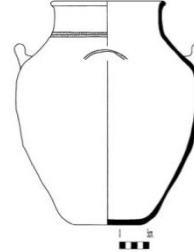
Dar-uzun boyunlu küpler, halka ve düz diplidir. Kulplu özellikleri olarak, iki yatay ve dört yatay kulplu olabilmektedirler (Tablo 2).

Tablo 2: Dar-uzun boyunlu küplerdeki form çeşitliliği

Dört Yatay Kulplu

İki Yatay Kulplu

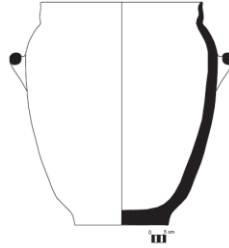
Geniş-Kısa Boyunlu Küpler

Geniş-kısa boyunlu küpler halka dipli olarak yapılmış olup iki yatay kulpa sahiptir (Tablo 3).

Tablo 3: Geniş-kısa boyunlu küplerdeki form çeşitliliği

Geniş-Kısa Boyunlu Küpler

İki Yatay Kulplu

Küplerin Hamur Özellikleri

Hamur Karakteri

Küplerin hamur karakterinde değerlendirilen katkı maddelerinin oranları %26 kum, %26 taşçık, %21 mika, %13 şamot², %8 kireç, %6 marndır. En yoğun kullanılan katkı grupları ise, kum-şamot-taşçık-mika³ ve kum-taşçık-mika-şamot-kireçtir. Söz konusu formun cidar kalınlıkları 1-5 cm arasında değişmektedir.

² Şamot pişmiş bir malzemedir. Seramik kırıkları şamot görevini almaktadır (Arcasoy, 1983, 21). Ayrıca bu katkı kömür yataklarında kömür tabakları üstünde bulunmaktadır (Malayoğlu & Akar, 1995, 127). Bu bilgiler doğrultusunda, Seyitömer Höyük'ün kömür rezerv sahası içinde bulunuyor oluşu, şamot katkının seramiklerin hamurlarında katkı olarak bulunması şaşırtıcı değildir.

³ Seyitömer bitümlü marınları, genellikle gri yeşilimsi gri ve açık kahverengi olup kilaşları ve yer yer de killi kireçtaşları ile bulunurlar. Ortalama 40 m kalınlık sunan bitümlü marınlar, esas linyit damarının hemen üzerinde bulunmaktadır (Şengüler & ark. 1998, 224).

Hamur içindeki katkı maddelerinde yoğun olarak kum, taşçık, mika ve şamotun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle taşçık katkı, küplerin yüzeyinden dahi görülebilmektedir.

Hamur Renkleri

Dar-kısa boyunlu küplerin, dört yatay kulplu grubu, %37 açık kırmızı, %18 kahverengi, %18 açık kahverengi, %9 sarımsı kırmızı, %9 açık kırmızımsı kahverengi, %9 pembe; iki yatay-iki dikey kulplu grubu, %100 pembe hamur rengindedir. Dar-uzun boyunlu küplerin iki yatay kulplu grubu %50 kırmızımsı sarı, %50 soluk kırmızı; dört yatay kulplu grubu %100 açık kırmızı hamur rengine sahiptir. Geniş-kısa boyunlu küp %100 oranında açık kahverengi hamur rengindedir.

Küplerin hamur renklerinin daha çok kırmızı, kırmızı tonları ve pembe renginde, az oranda kahverengi ve tonlarında olduğu tespit edilmiştir.

Küplerin Astar Renkleri

Dar-kısa boyunlu küplerin dört yatay kulplu grubu, %30 kırmızı, %20 açık kırmızı, %20 kırmızımsı sarı, %10 açık kırmızımsı kahverengi, %10 kızılkahverengi, %10 sarımsı kırmızı; iki yatay-iki dikey kulplu grubu, %100 açık kırmızı astar rengindedir. Dar-uzun boyunlu küplerin iki yatay kulplu grubu %100 kırmızı, dört yatay kulplu grubu %100 açık kırmızı; geniş-kısa boyunlu küp ise %100 kızılkahverengi astar rengine sahiptir.

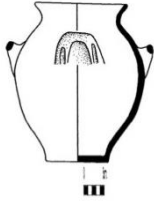
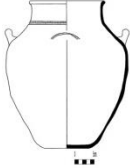
Genel olarak küplerdeki astar renklerine baktığımızda, kırmızı ve tonlarının daha çok kullanılmış olduğu görülmektedir. Kırmızı ve tonlarının dışında kızılkahverengi astarın uygulandığı anlaşılmaktadır.

Küplerin Bezeme Teknikleri ve Bezekleri

Küplerde kullanılan bezeme teknikleri, oluk ve kabartma bezemelerdir. Oluk bezeme, kulp üzerinde, kulp bitimlerinde ve boyun kısmında; kabartma bezeme ise kulpların arasında kalan

alandaki karşılıklı olarak hilal şeklinde tutamaklarda uygulanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4: Seyitömer Höyük ETÇ III küplerin bezeme tekniklerinin evrelere göre dağılımı

V. TABAKA ETÇ III	Oluk Bezeme	Kabartma Bezeme
C EVRESİ	-	-
B EVRESİ		-
A EVRESİ		

Küplerin Pişirilme Kalitesi

Küplerin tüm tipler ve grupları orta kalitede pişirilme kalitesine sahiptir. Bazı örneklerde yüzeydeki astarın döküldüğü gözlenmektedir. Ayrıca taşçık katkının oldukça yoğun kullanım görmesi dolayısıyla yüzey ve cidarlarında derin çatlakların varlığı da belirtilmelidir.

Küplerin Yapım Tekniği

Küplerin istisnasız tüm tipleri, formun büyüklük ve yapısından dolayı el ile şekillendirilmiştir. Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III seramikleri arasında yer alan küplerin, evrelere göre dağılımları incelendiğinde, dar-kısa boyunlu küpler % 67 oranında V-B Evresi, % 25 oranında V-A Evresi, % 8 oranında V-C Evresi'nde; dar-uzun boyunlu küpler % 100 oranında V-A Evresi'nde; geniş-kısa boyunlu küpler % 100 oranında V-A Evresi'nde kullanım gördüğü tespit edilmiştir. İhtiyaca göre küplerde istenilen bölüm ve kısımlarında şekil değişikliği yapıldığını, başka bir deyişle küplerdeki bazı formsal değişikliklerin ihtiyaçlar nedeniyle oluştuğunu göstermektedir. Bu da bize dönem insanının yiyeceklerine yenilerini eklemiş olabileceğini düşündürmektedir. Geç evrede dar-uzun boyunlu ve geniş-kısa boyunlu küplerin varlığı, önceki evrelerde diğer küplere konulan yiyeceğin, geç evrede, anılan küplere koyma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Fig. 1: Seyitömer Höyük Depolama Küplerine Örnek (Bilgen & Kapuci 2019)

Fig. 2: Seyitömer Höyük Depolama Küplerine Örnek (Bilgen & Kapuci 2019)

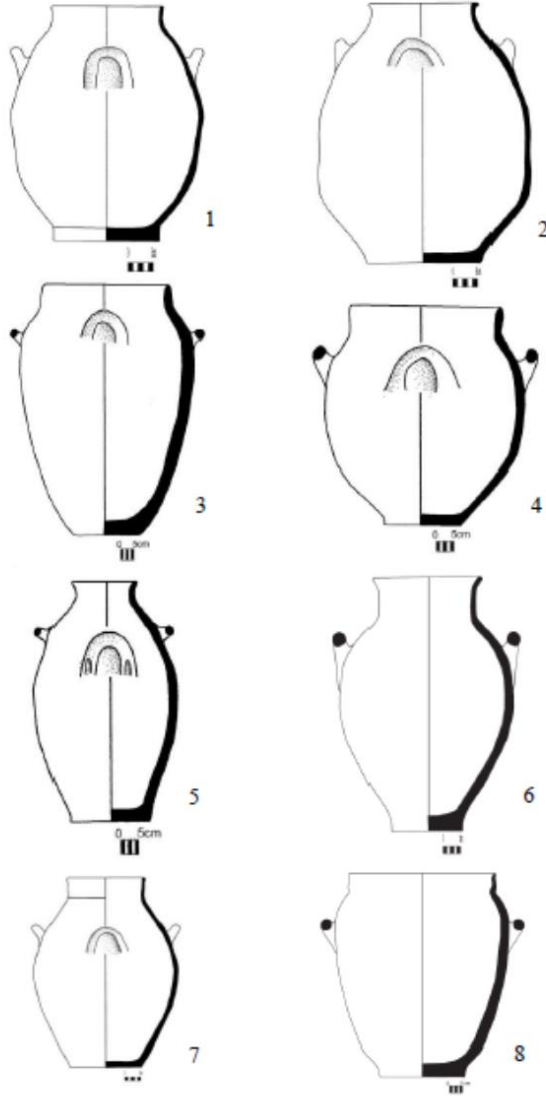

Fig. 3: Seyitömer Höyük Depolama Küpleri Tipolojisi Dar-kısa boyunlu küpler (1-5), dar-uzun boyunlu küpler (6-7), geniş-kısa boyunlu küp (8) (Bilgen & Kapuci 2019, Çizim Grubu 1).

Sonuç

V-A Evresi'ndeki yedi depo mekânının tümünde seramik kap yer almaktadır. Depolama amacı göz önünde bulundurulduğunda, sözü edilen yapılarda hem günlük kullanım kapları, özel (depa-tankard), ritüel kaplar hem de depolama kaplarının bulunduğu görülmüştür.

5 no.lu mekânda, kuzeyde (bir) çanak, (bir) küp (Bilgen & ark., 2011b, 328); güneyde (üç) çanak, (bir) çömlek, (bir) testi, (bir) küp; kuzeydoğuda (bir) küp; kuzeybatıda (yedi) çanak, (üç) testi; güneydoğuda (iki) küp, (üç) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çömlek, (bir) testi, (iki) çanak; güneybatıda (on) çanak, (yedi) çömlek, (bir) üç ayaklı çömlek, (bir) testi, (bir) kapak, ortada (bir) çömlek ele geçmiştir (Bilgen & ark., 2011b, 329). 3 no.lu mekânda, (bir) küp, (iki) çömlek, (dokuz) testi, (sekiz) çanak, platform üzerinde (bir) küp, (bir) çömlek, (bir) askos, (on) çanak yer almaktadır (Bilgen & ark., 2011b, 326). 26 no.lu mekânda, doğuda (iki) çanak, kuzeydoğuda (dört) testi, (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çömlek; ocak çevresinde (bir) küp; kuzeyde (üç) kapak, (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) birleşik kap; kuzeybatıda (bir) kapak, (bir) çömlek; güneyde (dört) çanak, (iki) küp, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı) (Bilgen & ark., 2011b, 482, 483) tespit edilmiştir. 28 no.lu mekânda, ocak çevresinde (otuz iki) çanak, (üç) çömlek, (bir) rhyton; güneydoğuda (dört) çanak, (bir) testi; doğuda (üç) kapak, (iki) testi, (iki) çanak, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çömlek; güneyinde (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çömlek, (bir) küp; batıda (iki) çömlek, (iki) küp (Bilgen & ark., 2011b, 487) yer almaktadır. 50 no.lu mekânda, platform etrafında (bir) küp, (bir) çömlek, (bir) testi, (bir) çanak; kuzeyde (bir) çömlek, (bir) testi, (bir) çanak; doğuda (beş) testi, (dört) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı); batıda (bir) küp, (iki) çanak; kuzeybatıda (bir) çömlek; kuzeydoğuda (yirmi beş) tabak, (beş) çanak; güneydoğuda (dört) çömlek, (dört) testi, (bir) küp, (bir) tabak (Bilgen & ark., 2011b, 531, 532) bulunmuştur. 27 no.lu mekânda, güneydoğuda (iki) küp; ocak çevresinde (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çömlek; kuzeydoğuda (iki) küp, (bir) çanak, (bir) tankard; kuzeyde

(altı) çanak, (iki) çömlek, (bir) minyatür kap, kuzeybatıda (dört) küp, (bir) çanak, (bir) testi (Bilgen & ark., 2011b, 485, 486) ele geçmiştir. 57 no.lu mekânda, A odası, (on üç) çanak, (on üç) testi, (üç) çömlek, (üç) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) minyatür kap, (bir) küp (Bilgen & ark., 2013, 90) tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Seyitömer Höyük ETÇ III V-A Evresi depo yapılarındaki seramik dağılımı

Seramik-Mekân	5 N.M.	3 N.M.	26 N.M.	28 N.M.	50 N.M.	27 N.M.	57A N.M.	Toplam
Küp	5	2	3	3	3	8	1	24
Çanak	23	18	6	38	9	8	13	115
Tabak	-	-	-	-	26	-	-	26
Çömlek	10	3	2	7	7	3	3	35
Üç Ayaklı Çömlek (Pişirme Kabı)	4	-	3	3	4	1	3	18
Testi	6	9	4	3	11	1	13	47
Birleşik Kap	-	-	1	-	-	-	-	1
Minyatür Kap	-	-	-	-	-	1	1	2
Kapak	1	-	4	3	-	-	-	8
Depas	-	-	-	-	-	-	-	0
Tankard	-	-	-	-	-	1	-	1
Rhyton	-	-	-	1	-	-	-	1
Libasyon Kabı	-	-	-	-	-	-	-	0
Askos	-	1	-	-	-	-	-	1
								279

V-A Evresi'nin kazısı yapılan altı depo yapısının hepsinde de seramikler ele geçirilmiştir. Bunlar arasında depas ve libasyon kabına rastlanmazken rhyton, tankard ve birleşik kaplardan ise birer tane vardır. Depo yapılarındaki kapların büyük çoğunluğunu çanaklar oluşturur. Devamında sırasıyla testi, çömlek, tabak ve küpler gelmektedir. Günlük kullanım kapları ve depo kaplarının birlikte yer aldığı görülür. Böylece V-A Evresi'nde kentte rastlanan kaplardan depas ve libasyon kabı dışında diğerleri depo yapılarında istiflenmiş olarak bulunmuştur.

V-B Evresi'ndeki dört depo mekânının üçünde seramikler bulunmaktadır. Günlük kullanım ve depolama amacıyla kullanılan kapların depolarda istiflendiği görülmektedir. Kapların yanı sıra diğer buluntuların da depolar içinde yer aldığı belirtilmelidir. 12 no.lu mekânda, (on dört) çanak, (üç) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (iki) çömlek, (iki) testi (bir) küp, (bir) depas (Bilgen & ark., 2013, 124); 41 no.lu mekânda, platform üzeri (dokuz) testi, (yedi) küp, (üç) çanak, (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) kapak, (bir) çömlek, küp içinde (on) çanak, küp içinde (yedi) çanak, (sekiz) tabak (Bilgen & ark., 2013, 171); çukur içinde (dört) çanak, (dört) testi, (bir) küp, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), kuzeyde (altı) çanak, (iki) küp, (bir) çömlek (Bilgen & ark., 2013, 172); 43 no.lu mekânda, platform üzeri (dört) çanak, (dört) testi, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) kapak (Bilgen & ark., 2013, 174) yer almaktadır (Tablo 6).

Tablo 6: Seyitömer Höyük ETÇ III V-B Evresi depo yapılarındaki seramik dağılımı

Seramik-Mekân	12 N.M.	41 N.M.	43 N.M.	Toplam
Küp	1	10	-	11
Çanak	14	30	4	48
Tabak	-	8	-	8
Çömlek	2	2	-	4
Üç Ayaklı Çömlek (Pişirme Kabı)	3	3	1	7
Testi	2	11	4	17
Birleşik Kap	-	-	-	0
Minyatür Kap	-	-	-	0
Kapak	-	1	1	2
Depas	1	-	-	1
Tankard	-	-	-	0
Rhyton	-	-	-	0
Libasyon Kabı	-	-	-	0
Askos	-	-	-	0
				97

V-B Evresi depo yapılarında ele geçen 97 kap arasında çoğunluğu çanaklar oluşturmaktadır. Ardından sırasıyla testi ve küpler gelmektedir. Saray yapısı depolarına çok daha fazla sayıda kap yerleştirilmesi, bu yapılarda daha az kabın depolanmasına neden olmuştur. Birleşik kap, minyatür kap, tankard ve ritüel kaplara (rhyton, libasyon kabı) ise rastlanılmamıştır.

V-C Evresi'ndeki dokuz depo mekânının tümünde seramik kap bulunmaktadır. Depolama, günlük ve özel kullanım amacına hizmet eden kapların depolarda istiflendiği görülmektedir. 12 no.lu mekânda, (on) çanak, (bir) depres, (bir) minyatür kap, (bir) kapak, (bir) testi (Bilgen & ark., 2015b, 38); 14 no.lu mekânda, (on bir) çanak, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (iki) tabak (Bilgen & ark., 2015b, 45); 19 no.lu mekânda, (bir) çömlek, (bir) küp (Bilgen & ark., 2015b, 100) tespit edilmiştir. 28 no.lu mekânda, A odası (altı) tabak, (dört) testi, (dört) küp, (dört) çanak, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) minyatür kap, B odası (iki) minyatür kap, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çanak, (bir) testi (Bilgen & ark., 2015b, 130, 133); 31 no.lu mekânda, (on iki) çömlek, (beş) üç ayaklı çömlek, (dört) çanak, (üç) tabak, (üç) testi, (iki) minyatür kap, (iki) küp (Bilgen & ark., 2015b, 141-144) yer almaktadır. 32 no.lu mekânda, A odasında (üç) testi, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), B odasında (altı) çanak, (dört) çömlek, (iki) tabak, (iki) testi, (bir) küp (Bilgen & ark., 2015b, 148-150); 33 no.lu mekânda, A odasında (on iki) çanak, (beş) testi, (üç) küp, (iki) çömlek, (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) tabak, (bir) minyatür kap, B odasında (on beş) çanak, (beş) testi, (beş) çömlek, (beş) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (üç) kapak, (iki) minyatür kap, (bir) tabak, C odası (iki) çömlek, (bir) üç ayaklı çömlek, (bir) küp, (bir) testi (Bilgen & ark., 2015b, 153-159) bulunmuştur. 34 no.lu mekânda, A odasında (on yedi) çanak, (dokuz) testi, (altı) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (dört) çömlek, (üç) küp, (bir) tabak, (bir) kapak, (bir) minyatür kap, B odasında (on altı) çanak, (on dört) testi, (üç) kapak, (on) küp, (on bir) çömlek, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı) (Bilgen & ark., 2015b, 162-174); 35 no.lu mekânda, B odasında (on dört) testi, (iki) çanak, (bir) kapak, (bir) çömlek (Bilgen & ark., 2015b, 180, 181) ele geçmiştir (Tablo 7).

Tablo 7: Seyitömer Höyük ETÇ III V-C Evresi Depo Yapılarındaki Seramik Dağılımı

Seramik-Mekân	12 N.M.	14 N.M.	19 N.M.	28A N.M.	28B N.M.	31 N.M.	32A N.M.	32B N.M.	33A N.M.	33B N.M.	33C N.M.	34A N.M.	34B N.M.	35B N.M.	Toplam
Küp	-	-	1	4	-	2	-	1	3	-	1	3	10	-	25
Çanak	10	11	-	4	1	4	-	6	12	15	-	17	16	2	98
Tabak	-	1	-	6	-	3	-	2	1	1	-	1	-	-	15
Çömlek	-	-	1	-	-	12	-	4	2	5	2	4	11	1	42
Üç Ayaklı Çömlek (Pişirme Kabı)	-	1	-	3	1	5	1	-	2	5	1	6	1	-	26
Testi	1	-	-	4	1	3	3	2	5	5	1	9	14	14	62
Birleşik Kap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Minyatür Kap	1	-	-	1	2	2	-	-	1	2	-	1	-	-	10
Kapak	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	1	3	1	9
Depas	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Tankard	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Rhyton	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Libasyon Kabı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Askos	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0

V-C Evresi depo yapılarında sayıca en fazla bulunan kap çanaklardır. Ardından sırasıyla testi, çömlek, küp ve üç ayaklı çömlek (pişirme kabı) gelmektedir. Büyük depo yapıları olmasına ve 288 gibi çok sayıda seramik ele geçmesine karşın içinde bir tane ritüel kabın bulunmayışı dikkati çeken bir konu olup araştırılmasının yararlı olacağı inancındayız. Söz konusu evredeki depo yapılarının bazıları tek odalı bazıları iki ve daha çok odadan oluşmaktadır. Bu durum, üretimin, ticaretin çapının geç evreye kıyasla daha büyük boyutta olduğunu göstermektedir. Seramiğin ETÇ III'ün orta döneminde en çok sayıda olması da bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Seyitömer Höyük depolama küplerinin analogisine baktığımızda ise dar-kısa boyunlu olanlardan bazı örneklerin benzerleri: Samos Heraion'da (Milojcic, 1961, Taf.42.12), Troya'da (Schliemann, 1881: 399, No.424) (III. Şehir), Troya II'de (Blegen & ark., 1950, Pl.397/35.1231, 397/35.563, 397/37.1118), Troya III'de (Blegen & ark., 1951, Pl.59b/C14), Troya IV'de (Blegen & ark., 1951,

Pl.164/37.888, 164/33.115, 165/33.173), Beycesultan'da (Lloyd & Mellaart, 1962, Fig. P.54.6, P.56.25, P.62.2); dar-uzun boyunlu olanların ise: Troya'da (Schliemann, 1881, 398, No.421) (III. Şehir) ve Beycesultan'da (Lloyd & Mellaart, 1962, Fig. P.54.5) bulunmaktadır (Fig. 4).

Depolama işleminde kullanılmış olan küplerin, boyun özellikleri ve kulp eklentileri şeklindeki benzerlikler üzerinden yapılan karşılaştırmaları sonucunda, Seyitömer Höyük küplerinde daha çok Troya ile etkileşimin baskın olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

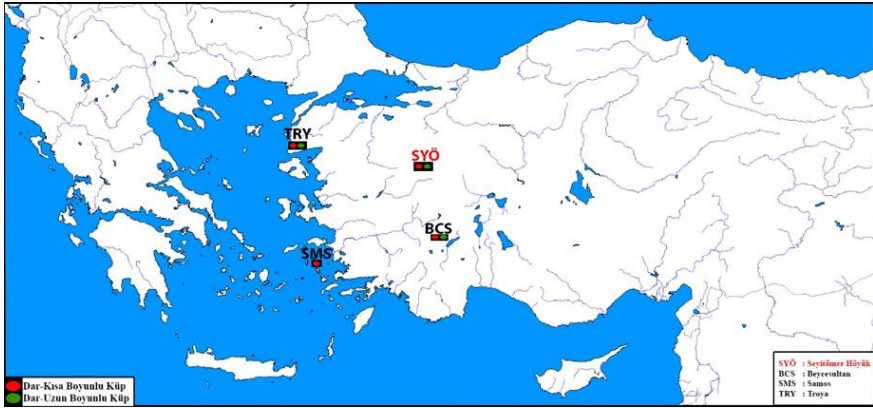

Fig. 4: Seyitömer Höyük Depolama Küpleri Analogik Harita (Bilgen & Kapuci 2019)

Kaynakça

Arcasoy, A. (1983). *Seramik Teknolojisi*, No: 457, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını.

Aydın, N. (1991). Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989. *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 191-204.

Bilgen, A.N, Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N. & Kuru, A., (2011a). *Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı*, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt. 1, 367-380.

Bilgen, A.N, Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N., Kuru, A., Silek, S., Çirakoğlu, S., Özcan, F.Ç., Kuzu, Z., Akalın, M. B. & Dikmen, B. (2011b). *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*. Kütahya: Üç Mart.

Bilgen, A.N, Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N., Kuru, A., Silek, S., Çirakoğlu, S., Özcan, F.Ç., Kuzu, Z., Akalın, M. B. & Dikmen, B. (2013). *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2011-2012)*, Kütahya: Üç Mart.

Bilgen, A.N, Bilgen, Z. & Çirakoğlu, S., (2015a). Erken Tunç Çağ Yerleşimi, A.N. Bilgen (Ed.), *Seyitömer Höyük I*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Bilgen, A.N, Coşkun, G., Coşkun-Çevirici, F., Bilgen, Z., Kuru, A., Çirakoğlu, S., Özcan, F.Ç., Kuzu, Z., Akalın, M. B. & Dikmen, B. (2015b). A. N. Bilgen (Ed.), *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2013-2014)*. Kütahya: Üç Mart.

Bilgen, A. N. & Kapuci, A. (2019). *Seyitömer II- Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III Seramiği*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Blegen, C. W., Caskey, J. L., Rawson, M. & Sperling, J. (1950). *Troy I: The First and Second Settlements*. Princeton.

Blegen, C. W., Caskey, J. L. & Rawson, M. (1951). *Troy II: The Third, Fourth and Fifth Settlements*. Princeton.

İlâşlı, A. (1996). Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı.

VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 1-20.

Lloyd, S. & Mellaart, J. (1962). *Beycesultan Vol. I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London.

Malayoğlu, U. ve Akar, A. (1995). *Killerin Sınıflandırmasında ve Kullanım Alanlarının Saptanmasında Aranılan Kriterlerin İrdelenmesi*. A. Köse-Kızıl (Ed.), *Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu*, 125-133.

Milojcic, V. (1961). *Samos, Die Prähistorische Siedlung Unter Dem Heraion . Grabung 1953 Und 1955*. Rudolf Habelt Verlag Bonn.

Schliemann, H. (1881). *Ilios, the City and Country the Trojans*. New York.

Şengüler, İ., Soner, N., & Şener, M. (1998). *Seyitömer (Kütahya) Bitümlü Marınlarının Termik Santralda Linyit ile Birlikte Değerlendirilmesi*. Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildirileri Kitabı, 221-228.

Topbaş, A., (1992). *Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı*. II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, 11-34.

Topbaş, A., (1993). *Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı*. III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Efes, 1-30.

Topbaş, A., (1994). *Seyitömer Höyüğü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı*. IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Marmaris, 297-310.

BÖLÜM IV

Tarih Öncesi ve Tarihi Çağlarda Maraş¹

Abdulhamit KAVAK²

GİRİŞ

Maraş adına ilk defa Asur çivi yazılı metinlerinde rastlamaktayız. Büyük Hitit Krallığı yıkıldıktan sonra kurulan Geç Hitit Şehir Devletleri döneminde Maraş ismi Markasi, Markaşi, Marqas şeklinde ifade edilmiştir. Roma İmparatorluğu Dönemine gelindiğinde ise şehrin adının Germanika'ya çevrildiği görülür. Ermeni, Süryani ve Roma kaynakları bu adlandırmayı doğrulamaktadır. Maraş Arapların idaresine geçince, Arap alfabesinde “j” harfi bulunmadığından “j” harfi “ş” harfine

¹ Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Özdemir KOÇAK danışmanlığında tamamlanmış “Eski Çağda Maraş Başlangıçtan M.S. 376 Yılına Kadar” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, a.kavak@kilis.edu.tr , ORCID:0000-0003-2096-2760.

çevrilerek şehrin Maraj olan ismi, Maraş olarak değiştirilmiştir (Yıldırım, 2010:125-128; Gökhan, 2011:19-20)

Kahramanmaraş ve çevresi uygun iklim şartları, verimli tarım alanları, ticaret yollarının kesişme noktası olması, zengin su kaynaklarına sahip olması nedeniyle tarih öncesi dönemlerden itibaren insanoğlunun yaşam alanı olmuştur. Bu nedenle bölgede çok sayıda arkeolojik alan bulunmaktadır. 1800'lü yılların sonlarında W. M Ramsay, D.G. Hogart ile J. A. Munro tarafından Kahramanmaraş ve çevresi ilk defa Anti-Taros olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Kahramanmaraş İli Elbistan ilçesi sınırlarında H. H. Von der Osten, W. Brice ve G. H. Brown araştırmalar yapmıştır (Cosun ve Karabulut: 41-50;Çiftçi, 2009:10).

1940'lı yıllara gelindiğinde Tahsin Özgüç, Nimet Özgüç ve Lemi Merey bölgede arkeolojik çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda Elbistan ilçesi sınırlarında yer alan Karahöyük'ün ölçümleri yapılmış ve höyüğün 500 metre uzunluğunda 300 metre genişliğinde 22 metre yüksekliğinde olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Höyükte yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde arkeolojik ve filolojik malzeme ortaya çıkarılmıştır (Özgüç ve Özgüç, 1949:3-96). Karahöyük'te arkeolojik çalışmalara uzun yıllar ara verildikten sonra, Sivas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bora Uysal Başkanlığında tekrar başlanmıştır.

Kahramanmaraş ilinin bir diğer ilçesi Afşin'de ise bilimsel çalışmalar 1987 yılında Prof. Dr. Tayfun Yıldırım tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla başlamıştır. Bu yüzey araştırması esnasında Maravuz Kalesi, Kız Oğlan Kayası, Helenistik Çağ Tümülüsü ve Kabartması da incelenmiştir. Son yıllarda ise ilçe sınırlarında Doç. Dr. Erkan Konyar yüzey araştırmaları yapmıştır. Arkeolojik kazılara ise Tanır Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Yassı Höyükte Ahi Evren Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Elif Baştürk başkanlığında başlanmıştır. (Yıldırım, 1998:255; (Çiftçi 2009:10).

Kahramanmaraş İl sınırları içerisinde yer alan önemli arkeolojik alanlardan bir diğeri ise Direkli Mağarasıdır. Onikişubat ilçesi Döngel Mahallesi sınırları içerisinde yer alır. Bu mağara Höbek Dağı'nın yamaç kısmında yer alan organik bir mağaradır. Mağara arkeolojik çalışmalar Doç. Dr Cevdet Merih Erek başkanlığında devam etmektedir. (Erek, 2010:110-111; Bülbül 2014:21).

Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi sınırlarında bulunan Domuztepe kazılarına 1993 yılında Elizabeth Carter ve ekibi tarafından başlanmıştır. Günümüzde ise Doç. Dr. Halil Tekin Başkanlığında devam edilmektedir. (Carter, 2010:113).

TARİHÖNCESİ DÖNEMLERDE MARAŞ

Direkli Mağarası

Tarih öncesi dönemlerden itibaren uygun iklim şartları ve zengin su kaynakları sayesinde Kahramanmaraş ve çevresi insanoğlunun yaşam alanı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu yaşam alanlarına dair önemli bilgilerimiz Döngel Mahallesi sınırları içerisinde yer alan MÖ 10.000'li yıllara tarihlenen Direkli mağarasından gelmektedir.

Resim 1: Direkli Mağarası (Erek, 2012:65)

Mağaranın hayvan barınağı olarak kullanılması insan ve doğa tarafından verilebilecek zararı en aza indirmiştir. Mağarada yapılan arkeolojik çalışmalar sayesinde çok sayıda malzeme gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu çıkarılan malzemeler arasında kemikten yapılmış aletler, süs eşyaları, kemikler, kesici ve delici aletler yer alır. (Erek, 2010:110-111).

Resim 2: Kesici ve Delici Aletler (Erek, 2012:66)

Domuztepe Höyüğü

Domuztepe Höyüğü Kahramanmaraş ili Pazarcık ve Türkoğlu ilçesi sınırları içerisinde yer alır. Höyükte bilimsel araştırmalar 1993'lü yıllarda yüzey araştırmalarıyla başlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda höyükte yaşamın MÖ 7000'li yıllarda başlamış olduğu ve MÖ 5400'lü yıllara kadar sürdüğü anlaşılmıştır. Ancak Höyük bu tarihten sonra sebebi bilinmeyen bir nedenle terk edilmiş Roma İmparatorluğu dönemine kadar yaşam alanı olarak kullanılmamıştır.

(Carter, Bozkurt, Campbell, Snead, ve Swartz, 1996:173-176; Tekin, 2019:277).

Höyükte yapılan arkeolojik çalışmalar çok sayıda malzemeyi gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu arkeolojik malzemeler arasında mimari kalıntılar, fırınlar, çanak çömlekler, figürinler, mühürler, süs eşyaları yer alır (Carter, 2010:123).

Resim 3: Çanak/Çömlek Parçaları (Tekin, 2019: 289)

TARİHİ ÇAĞLARDA MARAŞ

Hitit Krallığı Döneminde Maraş

Büyük Hitit Krallığı resmi anlamda I. Hattuşili liderliğinde MÖ 1650 yılında Hattuşa'da kurulmuştur. Büyük Hitit Krallığı Anadolu'da otoritesini kurar kurmaz yönünü Kahramanmaraş il sınırlarını da içine alan Suriye topraklarına çevirmiştir (Engin, 2020:278).

Yaklaşık 400 yıl bölgede varlık gösteren Büyük Hitit Krallığına dair çok sayıda arkeolojik alan bulunmaktadır. Bu arkeolojik alanlardan Kahramanmaraş İli Elbistan ilçesinde yer alan Karahöyük ve Afşin ilçesinde yer alan Yassı Höyükte kazılar başlamıştır. Bölgede geniş kapsamlı arkeolojik çalışmalar uzun yıllar ihmal edildiği için Hitit Krallık Döneminde Maraş ile ilgili veri çok azdır. Kaçak kazılar ve kurtarma kazılarıyla ortaya çıkarılan az sayıdaki malzeme ise Kahramanmaraş Müzesinde sergilenmektedir.

Gurgum Krallığı Döneminde Maraş

Büyük Hitit Krallığı ortadan kalktıktan sonra çok sayıda küçük krallık ortaya çıkmıştır. Alparslan ve Alparslan 2011: 318

Harita 1: Demir Çağında Geç Hitit Krallıkları (Bryce, 2012:46)

Bu krallıklardan Gurgum ise Kahramanmaraş İl sınırları içerisinde kurulmuştur. Gurgum Krallığı kuzeyinde, Ahir Dağı

batısında Amanos Dağları ve Gani Dağları ile çevrilmiştir (Konyar,2008: 61;Bryce, 2009:262-263).

Gurgum Krallığı verimli tarım alanları, yeterli su kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer alır. Mezopotamya menşeli ürünlerinin Anadolu topraklarına giriş yaptığı bir köprü konumundadır (Konyar, 2010:127-128). Kahramanmaraş İl merkezinde arkeolojik bir kazı yapılmadığı Gurgum Krallığına dair herhangi mimari kalıntısı gün yüzüne çıkarılamamıştır (Zoroğlu, 2005:303-307).

Gurgum Krallığının adı Asur çivi yazılı metinlerinde ilk defa II. Asurnasirpal dönemine tarihlendirilen belgelerde görülür. Ayrıca Asurnasirpal'ın, Nimrud'da bulunan Sarayı'nda verdiği ziyafette Gurgumdan gelen misafirlerinde olduğu görülür. Bu durum Asur-Gurgum ilişkilerinin dostane olduğunu göstermektedir (Bryce, 2009:264).

Babası II. Asurnasirpal'ın yerine tahta geçen III. Salmanassar döneminde, Asur-Gurgum ilişkilerinin bozulduğu ve Asurluların bölgeye ganimet elde etmek için düzenlediği askeri seferlerini arttırdığı görülür. Bu askeri seferlerin temelinde Gurgum Krallığının önemli demir yataklarına sahip olması ve Asur Krallığının bu madenden faydalanma isteği olduğu görülür (Yamada, 2000:94-95).

Büyük İskender Krallığı Döneminde Maraş

II. Philip öldürülmesinden sonra tahta çıkan Büyük İskender, Granikos (Biga Çayı) ve İssos (Dört Yol) Arbela (Erbil) Gaugamela muharebelerinde Perslere büyük darbe indirip Anadolu ve Mezopotamya topraklarını ele geçirmiştir. Doğal olarak Kahramanmaraş ve çevresi Büyük İskender'in yönetimi altına girmiştir. (Sever, 2010:7-15; Tekin, 2010:158).

Roma İmparatorluğu Döneminde Maraş

Roma imparatorluğunun Anadolu'da kurduğu ilk eyalet olan Asia eyaleti Pergamon kralı III. Attalos tarafından Roma'ya miras

bırakılmıştır. Bu miras bırakılma olayında III. Attalos'un çocuğunun olmayışı önemli yer tutar. III. Attalos, Büyük İskender'in ölümünden sonra ülkesinde yaşanan durumların kendi ülkesinde tekrar etmemesi için krallık topraklarını ve hazinesini Roma İmparatorluğuna miras olarak bırakmıştır. , Başlangıçta Mysia, Lydia, Karia ve Phrygia'nın bir bölümünü kapsayan eyalet, III. Attalos'un ölümünden sonra Roma İmparatorluğuna katılmıştır (Kurt, 2009:108-109).

Kahramanmaraş'ın kuzeyinde yer alan Afşin, Elbistan, Göksun ilçeleri Kapadokia eyalet sınırları içerisinde kalmıştır. Kahramanmaraş merkez MÖ 63 yılında Romalı komutan Pompeus tarafından Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır (Atlan, 1970:145-148).

SONUÇ

Kahramanmaraş ve çevresi uygun iklim şartları zengin su kaynaklarına sahip olması, ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer alması nedeniyle Tarih öncesi dönemlerden itibaren insanoğlunun yaşam alanı olarak kullandığı bir bölge olmuştur. Dolayısıyla Kahramanmaraş ve çevresinde çok sayıda arkeolojik alan bulunmaktadır. Bu arkeolojik alanlardan Kahramanmaraş Merkez Germanicia antik kentinde, Karahöyük, Yassı Höyük, Domuztepe Höyüklerinde arkeolojik kazılar başlamıştır. Bu kazılar Kahramanmaraş İli ve çevresinin Tarih öncesi ve Tarihi çağlarına ait önemli bilgiler vermeye başlamıştır. Ancak bölgenin uzun süre bilimsel anlamda araştırılmaması ve arkeolojik kazıların yapılmaması nedeniyle çok sayıda arkeolojik alan tahribata uğramıştır.

KAYNAKÇA

Alparslan D. M. ve Alparslan M. (2011). “Kahramanmaraş-Tanırda Bulunan Luwi Hiyerografli Bir Yazıt”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 14 (14), 317-322.

Atlan, S. (1970). *Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of People and Places of Ancient Western Asia*, London: Roudledge.

Bryce, T. (2012), *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, New York: Oxford University Press.

Bülbül, P. (2014). En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Kahramanmaraş ve Çevresi, *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş içinde*, (21-27). Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Carter, E. (2010). *Dağların Gazeli Maraş*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Carter, E., Bozkurt, H., Campbell, S., Snead, J. ve Swartz, L. (1996). “Report on The Archaeological Work in Domuztepe and Its Environs in 1995”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII-1*, 173-187.

Cosun, F. ve Karabulut, M. (2009). Kahramanmaraş'ta Ortalama, Minimum ve Maksimum Sıcakların Trend Analizi, *Türk Coğrafya Dergisi*, 53, 41-50.

Çiftçi, A. (2009) Elbistan Ovasının Geç Hitit Şehir Devletleri Dönemindeki Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 9, 10.

Diñçol, A. (1982). “Hititler Öncesi Anadolu”. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C1, 122-170.

Engin, A. (2020). “Oylum Höyük and Alalakh: Cultural Relations in the Second Millenium BC”. *Alalakh and its Neighbours. Proceedings of the 15 the Anniversary Symposium at the New Hatay*

Archaeology Museum. Ed. Aslıhan Yener-Tara Ingman. 275-307. Paris: Peeters, 2020.

Erek, C. M. (2010). *Dağların Gazeli Maraş*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erek, C. M. (2012). “Güneybatı Asya Ekolojik Nişi” içinde *Direkli Mağarası Epi-Paleolitik Buluntularının Değerlendirilmesi*, Anadolu/Anatolia, 38: 53-66.

Gökçek, L. G. (2005). “Kültepe Tabletlerinde Kahramanmaraş ve Çevresi” *1. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004)*, İstanbul.

Gökhan, İ. (2011). *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*: Kahramanmaraş: Ukde Yayıncılık.

Günaltay, M. Ş. (1987). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elâm ve Mezopotamya*, T.T.K Basımevi, 2. Baskı, Ankara.

Herodotos. (2002). *Herodot Tarihi*, (Çeviren: Muntekim Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kaya, F. (1996). Kahramanmaraş İlinin İklim Özellikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Kaya, M. A. (2005). Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38),11-30.

Konyar. E. (2008). ”2007 Yılı Kahramanmaraş Yüzey Araştırması” içinde Suna-İnan Kıraç (ed.), *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya

Konyar, E. (2010). “2009 Yılı Kahramanmaraş Yüzey Araştırması”, içinde Suna-İnan Kıraç (ed.), *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya

Kurt, M. (2009). *Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Merkezi, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, 8, (1), 1- 13.

Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Memiş, E. (2003). *Eskiçağ Tarihinde Doğu Batı Mücadelesi*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Mieroop, M. V. D. (2006). *Antik Yakın Doğunun Tarihi*, (Çeviren: Sinem Güven) Ankara: Dost Kitap Evi.

Özgüç, T. ve Özgüç, N. (1949). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kara Höyük Hafriyatı Raporu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özsait, M. (1982). “Anadolu’da Hellenistik Dönem”. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C2, 306-318.

Sever, H. S. (2010). *Büyük İskender*, İstanbul: Anonim Yayıncılık.

Strabon. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çeviren: Adnan Pekman). İstanbul: Türkiye Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tekin, H. (2019). “Domuztepe 2018 Kazılarının İlk Ön Raporu”, KST 41/2: 277-292.

Tekin, O. (2010). *Dağların Gazeli Maraş*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, C 8, (1981), Anadolu Yayıncılık, 5650.

Yamada, S. (2000). *The Construction of the Assyrian Empire*, Leiden: Koninklijke Brill NV.

Yıldırım, N. (2010). “Anadolu’da Bulunan Yeni Asurca Belgeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 29, (48), 118-135.

Yıldırım, T. (1998). “Doğu Kapadokya Bölgesi Yüzey Araştırmalarında Derlenen Seramikler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38, (1-2), 249-263.

Zoroğlu, K. L. (2005). *Kahramanmaraş'ın İlk Çağdaki Yeri ve Önemi*, İstanbul: I. Kahramanmaraş Sempozyumu.

Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar

Bidge yayınlarından çıkartılan Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar isimli kitabın Anadolu arkeolojisi açısından önemli bir referans görevi göreceğini düşünmekteyim. Bu kitap ülkemizde Protohistorya ve Önasya Arkeolojisinin inceleme alanı içerisinde yer alan Tunç ve Demir Çağ'larına tarihlenen arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen verilerin multidisipliner ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesidir.

Bu kitabın oluşmasında katkısı bulunan BIDGE Yayınlarına ve çalışanlarına, kitabın oluşmasında yayın desteği sağlayan değerli araştırmacılara teşekkür ederiz.

Unutmayalım,

“İnsanın geçmişini daha bütüncül bir bakış açısıyla anlamak için mutlaka Antropoloji ve Arkeolojiyi okuyun”.